

Φ ρ ί ν τ ρ ι χ Χ έ λ ν τ ε ρ λ ι ν :

Ο φτωχός ξένος στην Ελλάδα

**Μετάφραση ποίησης του Χέλντερλιν
από τα Γερμανικά
και σχολιασμός**

Σπύρος Καρυδάκης

α ν α λ φ η α β ε τ

ΣΠΥΡΟΣ ΚΑΡΥΔΑΚΗΣ
ΦΡΙΝΤΡΙΧ ΧΕΛΝΤΕΡΛΙΝ

spyros.karydakis@gmail.com

Προσωπική ιστοσελίδα του συγγραφέα: www.analphabet.gr

Το alphabet δεν είναι όνομα εκδοτικού οίκου ή εταιρείας, αλλά λογότυπο του συγγραφέα.

Στο εξώφυλλο, προσωπογραφία του Φρίντριχ Χέλντερλιν το 1792 από τον Φραντς Καρλ Χίμερ, (Franz Karl Hiemer). Στη σ. 5 σκίτσο του το 1842, κατά τη περίοδο της τρέλας, έναν χρόνο πριν πεθάνει.

Το σχέδιο του τοξότη στο λογότυπο της τελευταίας σελίδας, καθώς και το φόντο του εξωφύλλου, είναι έργα του ζωγράφου, χαράκτη και σχεδιαστή αρχαιολογικών ευρημάτων Ανδρέα Κοντονή: www.andreaskontonis.com/home.html

Σχεδιασμός εξωφύλλου και έργου – σελιδοποίηση: **analphabet**

© για το σχέδιο του τοξότη και το φόντο του εξωφύλλου: Ανδρέας Κοντονής

© για το έργο: Σπύρος Καρυδάκης

Το έργο αυτό αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του συγγραφέα του, σύμφωνα με τον Ν. 2121/93 και τις κατά καιρούς τροποποιήσεις του. Κατά τη θέληση του συγγραφέα δεν πωλείται, αλλά παρέχεται δωρεάν. Απαγορεύεται να πωληθεί απ' οποιονδήποτε.

Φ ρ ί ν τ ρ ι χ Χ έ λ ν τ ε ρ λ ι ν :

Ο φτωχός ξένος στην Ελλάδα

**Μετάφραση ποίησης του Χέλντερλιν
από τα Γερμανικά
και σχολιασμός**

Σπύρος Καρυδάκης

α ν α λ φ η α β ε τ

*Το έργο αυτό το αφιερώνω στη θύμηση
του πρώτου δασκάλου μου των Γερμανικών
και αγαθού ανθρώπου
Λάζαρου Παρκοσίδη,
του οποίου ήμουν κακός μαθητής
αλλά καλός ακροατής.*

Σπύρος Καρυδάκης

Ο Χέλντερλιν είναι για μας με μια υποδειγματική έννοια
ο ποιητής του ποιητή.

Μάρτιν Χάιντεγκερ

Το εκπληκτικό μνημείο για τον Χέλντερλιν, του γλύπτη Πέτερ Λενκ (Peter Lenk) στο Λάουφεν κοντά στον ποταμό Νέκερ, όπου γεννήθηκε και έζησε μικρός ο ποιητής. Ο Χέλντερλιν πάνω σε φτερό πέννας απεικονίζεται παιδί και νέος άνδρας. Γύρω του: Διπλό σώμα σαν αρχαίος γίγαντας με δύο κεφάλια, το ένα ο Σίλερ που εκτίμησε την ποίησή του και τώρα τον στεφανώνει ως βρέφος, το άλλο ο Γκέτε που παραδόξως την καταδίκασε και εδώ στρέφει προς τα κάτω επιτιμητικά το δάχτυλο· η αγαπημένη του Σουζέτε Γκόνταρντ ως Διοτίμα από το πλατωνικό *Συμπόσιο* και από το ποιητικό μυθιστόρημά του, *Υπερίων, ο ερημίτης στην Ελλάδα*· ο Νίτσε σε ποδήλατο κρατώντας θύρσο τυλιγμένο με κισσό και σταφύλια, θαυμαστής του ποιητή· στην κορυφή ο Κάρολος Ευγένιος δούκας του Βίρτενμπεργκ, που είχε δώσει υποτροφία στον Χέλντερλιν και τον προστάτεψε όταν ήταν σπουδαστής, στέκεται πάνω στο σύμβολο της πόλης, το ελάφι, του οποίου ο σκοτωμός δείχνει την καταστροφική δράση της εξουσίας, ακόμα κι αν όψεις της είναι θετικές. Το σύνολο εικονίζει ένα Η, το αρχικό του Hölderlin.

Βλ. διαδικτυακά περιγραφή μνημείου: [FRIEDRICH HÖLDERLIN IN LAUFFEN AM NECKAR - KUNSTWERK](#).

Ο φτωχός ξένος στην Ελλάδα

Ο ποιητής Φρίντριχ Χέλντερλιν (Friedrich Hölderlin, 1770-1843), υπήρξε παντού και πάντα ένας ξένος. Παρ' ότι λάτρευε την πατρίδα του Γερμανία και τον πολιτισμό της, μια ευεργετική για την ποίησή του πνευματική οδοιπορία αλλότρια προς την εποχή του και προς τους σύγχρονούς του αισθητικούς κανόνες τον αποξένωνε από αυτή, στρέφοντας την ψυχή του στη φύση ως μητέρα και εράστρια, σε περασμένους καιρούς του τόπου του, και κυρίως στην αρχαία Ελλάδα. Έτσι, επίσης, αποξενώθηκε πολύ νωρίς από τους κυρίαρχους τότε συνθετικούς τρόπους. Η άρνηση των παραδεδεγμένων όρων και η περιπέτεια του νου τον οδήγησαν στην οικοδόμηση ενός αισθητικού σύμπαντος με το πέραςμα του χρόνου όλο πιο προσωπικού, όλο πιο δυσνόητου. Παρωθώντας την

καμπύλωση του στοχασμού του έως την πλήρη λύξευση με στόχο την εκκάλυψη μιας μεταπολιτισμικής αλήθειας, και καταυγάζοντας μεθοδικά την έλλαμψη του ποιητικού λόγου έως τη δημιουργία μιας σχεδόν ανερμήνευτης σπείρας ιδεών και εικόνων, περιέπεσε εντέλει στην καθολική ξενητεία: στην απομάκρυνση της διάνοιάς του από τους λογικούς τρόπους των ανθρώπων· στην τρέλα.

Από νωρίς ο Χέλντερλιν είχε καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η αληθινή πατρίδα του είναι μια αρχαία Ελλάδα πέραν του χρόνου και της Ιστορίας. Η ομορφιά ως μέγα διακύβευμα, ομορφιά του όντος αλλά και του ατενίζοντος βλέμματος· η φύση ως ζωντανό ον και λογικό μυστήριο· ο αγώνας του ήρωα ως υπόδειγμα μιας κοινωνικά χρηστικής ημιθέωσης· το στράτευμα των ερωτικών αισθήσεων, διαρκώς σε πόλεμο και σε οργανισμό με τα πάντα, που οι Έλληνες αντιπαρέθεσαν στρατηγικά ενάντια σε κάθε πόνο και σε κάθε έλλειψη χαράς της ψυχής και του κορμιού· ο ορθός λόγος καθώς αέναα εμπλέκεται μελωδικά όσο και αρμονικά με την έκσταση· — όλα τούτα υπέδειξαν για τον Χέλντερλιν μια θετή πατρίδα ως χώρα του πνεύματος και της ψυχής του, μιαν Ελλάδα στην οποία θα ήθελε ο ίδιος, γνήσιος Γερμανός, να μεταναστεύσει και να ζήσει, επαγγελόμενος συνάμα τον πρόσβη της στους συγχρόνους του.

Στο ποιητικό του μυθιστόρημα *Υπερίων, ο ερημίτης στην Ελλάδα*, ο Έλληνας ήρωας, προσωποποίηση του ίδιου του Χέλντερλιν, επιστρέφει από την Ευρώπη στην πατρίδα του Ελλάδα για να τη βρει ερημωμένη και κατεστραμμένη από την τουρκοκρατία, σε μια αντιστροφή του ρόλου που είχε τάξει φαντασιακά ο ποιητής στον εαυτό του: Ο αρχαίος Έλληνας, φορέας του ελληνικού κόσμου ιδεών και έρωτα, που έρχεται ως απεσταλμένος των θεών και της Γης σε μια πνευματικά διαλυμένη Ευρώπη για να συνεργήσει στην αναγέννησή της.

Αλλά, παρά την επιθυμία του, καταβάθος είχε επίσης συνειδηση ότι αυτός, «ο φτωχός ξένος στην Ελλάδα»,¹ δεν κατέχει αρκετή δύναμη ώστε να ξαναζω-ντανέψει τον αρχαίο κόσμο. Θεώρησε όμως ότι μπορεί για αρχή να τον επανιδρύσει μέσα του έστω ερωτοτροπώντας με την παραφροσύνη, ώστε να συντελέσει να γεννηθούν οι συνειδητοί που θα αφυπνίσουν ξανά την ανθρωπότητα.²

Αλλ' η τρέλα

*Βοηθάει, παρόμοια ο ύπνος, η ανάγκη σε δυναμώνει κι η νύχτα,
Όσπου να μεγαλώσουν οι ήρωες μες στη χάλκινη κούνια όσο πρέπει,
Καρδιές όμοιες με των Ουράνιων σε δύναμη, όπως άλλοτε.
Με κεραυνούς έρχονται.*

Και μέχρι να επιτελεστεί τούτο, ο προφήτης της αναγέννησης πρέπει να υποφέρει και να πονέσει για λογαριασμό όλων των ανθρώπων:

¹ Βλ. αυτή την αυτοπεριγραφική φράση του Χέλντερλιν παρακάτω, στη μετάφραση του ποιητικού κειμένου της περιόδου της τρέλας του, «Στο χαριτωμένο γαλανό».

² Τα αποσπάσματα που παραθέτονται εδώ, είναι από το ποίημα «Ψωμί και κρασί».

Ωστόσο όλο συχνότερα νομίζω

Πως πιο καλά να κοιμάσαι, παρά έτσι να είσαι δίχως συντρόφους,
Έτσι να καρτεράς, και τι να κάνεις στο μεταξύ και τι να πεις
Δεν ξέρω, και προς τι οι ποιητές σε χαλεπό καιρό;
Μα είναι κείνοι, θα πεις, σαν τους άγιους ιεροφάντες του Θεού του Κρασιού
Που από χώρα σε χώρα τραβούσαν μες στη ιερή νύχτα.

Αυτά, επιγραμματικώς, για τη φυσική, διανοητική και οντολογική ξενητεία του Χέλντερλιν, η οποία τον οδήγησε έως την εκμηδένιση, όπως εκφράστηκε στα χρόνια της τρέλας του με τον στίχο:

Δεν είμαι πια τίποτα, ζω πια δίχως χαρά.

Προσπάθεια ανάλυσης των τριών γραφών του ατελούς αριστουργήματός του «Ελλάδα», θα επιχειρήσουμε μετά τις μεταφράσεις μας.

«Άρτος και οίνος», ή «Ψωμί και κρασί;»

Όσον αφορά το ποίημα του Χέλντερλιν «Brod und Wein», ένα από τα σπουδαιότερα έργα του, εδώ θα αιτιολογήσουμε μόνο την επιλογή μας να μεταφράσουμε τον τίτλο του ως «Ψωμί και κρασί», κι όχι ως «Άρτος και οίνος» όπως αποδόθηκε ως τώρα στα Ελληνικά.

Η ελληνική γλώσσα σχεδόν σε κάθε λέξη της, στην αισθητική της και επίσης στο διανοητικό βάρος των εννοιών, είναι εμπλουτισμένη αλλά και επιβαρυνμένη από την μακρότατη ιστορία της, από την αρχαία Ελλάδα και τα θεμελιακά για τον παγκόσμιο πολιτισμό κείμενά της, επίσης από τα Ευαγγέλια που γράφτηκαν και διαδόθηκαν αρχικά στα Ελληνικά, τη μετάφραση της *Βίβλου* από τους Εβδομήκοντα στα χρόνια των Πτολεμαίων, τέλος από τα κείμενα των Ελλήνων Πατέρων και από τη λειτουργική γλώσσα της Εκκλησίας. Αυτό δεν συμβαίνει στις ευρωπαϊκές γλώσσες, και μάλιστα όσον αφορά λέξεις τους που δεν τις έχουν δανειστεί κατ' ευθείαν από την αρχαιοελληνική και λατινική γραμματεία, αλλά είναι ιθαγενείς ή σχεδόν ιθαγενείς στο γλωσσολογικό, όσο και στο διανοητικό και αισθητικό τοπίο τους.

Έτσι, οι λέξεις *Brod* και *Wein*, δεν είναι δυνατόν να ηχήσουν στα γερμανικά αφτιά ως μορφή και νόημα όπως ηχούν στα ελληνικά αφτιά οι αρχαιοελληνικές λέξεις *άρτος* και *οίνος*, σε σχέση με τις νεοελληνικές *ψωμί* και *κρασί*. Για τον γερμανόφωνο, *Brod* και *Wein* δεν σημαίνουν «άρτος και οίνος»· σημαίνουν απλά «ψωμί και κρασί».

Φυσικά, ο τίτλος στο ποίημα τέθηκε από τον ποιητή ως ευθεία αναφορά στη θεία Μετάληψη, στον άρτο και στον οίνο που προσφέρθηκαν από τον Χριστό στους μαθητές του κατά τον μυστικό Δείπνο, μια τελετουργία που αποτελεί το σημαντικότερο μυστήριο της καθολικής και της ορθόδοξης Εκκλησίας. Για τον

Γερμανό όμως οι λέξεις αυτές, στο πλαίσιο της ευχαριστιακής μετουσίωσης του *Brod* σε σάρκα και του *Wein* σε αίμα του Χριστού, δεν παίρνουν στη λειτουργική γλώσσα της καθολικής Εκκλησίας το βάρος που λαβαίνουν στον νου και στην ψυχή του Έλληνα οι λέξεις της Καθαρεύουσας *άρτος* και *οίνος*, τις οποίες ο ίδιος δεν χρησιμοποιεί ποτέ σχεδόν, παρά μόνο ως μέρος συνθέτων, και τότε συνήθως ασυνειδητοποιήτα: *αρτοσκευάσματα*, *οινολόγος* κ.λπ.

Ένας από τους απλούστερους λόγους της Μεταρρύθμισης και της ιστορικής διαδικασίας ανάδυσης των ευαγγελικών Εκκλησιών, με το τόσο αίμα που κόστισε, είναι και η επιθυμία των γερμανικών λαών να μεταφραστούν τα κείμενα της Εκκλησίας και η θεία Λειτουργία από τα ακατανόητα γι' αυτούς Λατινικά στα Γερμανικά. Αντίστοιχα, ένας από τους κύριους λόγους που ο μέσος Έλληνας, ό,τι κι αν διδάσκεται από τις όποιες σπουδές του, καταβάθος δεν κατανοεί τη Μεταρρύθμιση και τους λόγους δημιουργίας των ευαγγελικών Εκκλησιών, και δεν μπορεί να συλλάβει, πέραν ενός μάλλον αφηρημένου ιστορικού σχήματος, γιατί έγιναν τόσοι πόλεμοι για τέτοια ζητήματα, είναι επειδή δεν αποτελεί πρωτογενές μέλημά του η μετάφραση της θείας Λειτουργίας από τα αρχαία Ελληνικά στα νέα. Ποτέ δεν θα πολεμούσε ένας Έλληνας για τέτοιο θέμα.

Ο Σεφέρης αφηγείται πώς προσπάθησε, αποτυχημένα, να εξηγήσει στον Τομας Έλιοτ τη σχέση του απλού Έλληνα με τη γλώσσα της Εκκλησίας του, σε πρώτο επίπεδο ελλιπέστατα κατανοητή γι' αυτόν. Αντίστοιχα, ένας Γερμανός, και ο ίδιος ο Χέλντερλιν, δεν κατανοεί το *Brod* και το *Wein* αλλιώς παρά ως *ψωμί* και *κρασί*, και στην καθημερινή ζωή και στη θεία Λειτουργία, και δεν είναι δυνατόν να συλλάβει μες στο πνεύμα και στην ψυχή του κάτι ανάλογο προς την απήχηση των λέξεων *άρτος* και *οίνος* στον νου και στην ψυχή του Έλληνα.

Έτσι, λοιπόν, προτιμήσαμε να μεταφράσουμε τον τίτλο του σπουδαίου ποιήματος του Χέλντερλιν ως «Ψωμί και κρασί», πιστεύοντας ότι παραμένουμε με αυτό τον τρόπο όσο γίνεται εγγύτερα στο πνεύμα του ποιητή αλλά και της γερμανικής γλώσσας. Επίσης, χρησιμοποιήσαμε αυτό τον τύπο και για έναν ακόμη πολύ σοβαρό λόγο, που επεξηγούμε παρακάτω σχολιάζοντας το ατελές ποίημα του Χέλντερλιν «Ελλάδα» και προσπαθώντας να ερμηνεύσουμε την αντίληψη του ποιητή για τον θεό. Επεξηγούμε εκεί ότι ο θεός στην ποίηση του Χέλντερλιν, είτε εκδηλώνεται ως ουράνιος Πατέρας-Αιθέρας-Δίας, είτε ως Χριστός-Διόνυσος, είτε ως Μητέρα Γη, είτε ως ημίθεος-ήρωας, προέρχεται από μια ιδιότυπη μίξη στοιχείων βιβλικών, αρχαιοελληνικών και παγανιστικών, όλων ποτισμένων με την έλλειψη εξωτερικών θρησκευτικών τύπων του πιετισμού από τον οποίο είχε επηρεαστεί ο ποιητής, οπότε δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι είναι ακριβώς ο θεός του χριστιανισμού.

Θεωρούμε λοιπόν, εντέλει, ότι ο τίτλος «Άρτος και οίνος», με την απολυτοποίηση της εκκλησιαστικής, γλωσσικής και εννοιολογικής φόρτισής του για τον Έλληνα αναγνώστη, θολώνει γλωσσικά και φιλοσοφικά το νόημα του ποιήματος και γενικά προκαλεί σύγχυση ως προς τις ιδέες του ποιητή.

**ΑΠΟ ΤΙΣ ΠΡΩΤΕΣ ΩΔΕΣ ΚΑΙ ΤΑ ΕΠΙΓΡΑΜΜΑΤΑ
(1797-1799)**

Εμπεδοκλής

Τη ζωή ψάχνεις, ψάχνεις, και αναβρύει κι αστράφτει
Μια θεϊκή φωτιά βαθιά απ' τη Γη για σένα,
Και μέσα σε λαχτάρα όλο ανατριχίλα
ρίχνεσαι κάτω στις φλόγες της Αίτνας.

Έτσι λειώνει στο κρασί μαργαριτάρια η έπαρση
Της βασίλισσας· κι όμως τι επιθυμία! Αλλ' ας μην είχες
Τον πλούτο σου, ω ποιητή
θυσιάζει μέσα στον ανχιστό κάλυκα!³

Κι όμως, ιερός μού είσαι, όπως η ισχύς της Γης,
που σ' έχει πάρει, γενναίε θανατωτή!
Και θα 'θελα ν' ακολουθούσα στα βάθη,
τον ήρωα, αν δεν με κράταγε η αγάπη.

³ Αναφέρεται στη μαρτυρούμενη συνήθεια της Κλεοπάτρας να πίνει με κρασί μαργαριτάρια λειωμένα σε ξίδι. Ο Εμπεδοκλής, που κατά μια φήμη αυτοκτόνησε πέφτοντας στον κρατήρα της Αίτνας, αναλύεται, διαλύεται, μες στον πύρινο «κάλυκα» του ηφαιστίου, όπως τα μαργαριτάρια στο ποτήρι.

Διοτίμα⁴

Σωπαίνεις κι υπομένεις, και δεν σε εννοούν
άγια ύπαρξη! Μαραίνεσαι και σιωπάς,
Γιατί αχ, μάταια ανάμεσα σε βάρβαρους
Ψάχνεις για τους δικούς σου μες στο ηλιόφως,

Τις μεγάλες τρυφερές ψυχές, που δεν υπάρχουν!
Μα τρέχει ο χρόνος. Κιόλας βλέπει το θνητό τραγούδι μου
Τη μέρα, Διοτίμα, που δίπλα στους Θεούς
Με τους ήρωες θα σε λεν, κι εσέ παρόμοια.

⁴ Η μεγάλη αγάπη της νιότης του Χέλντερλιν και της ζωής του ήταν η Σουζέτε Γκόνταρντ (Susette Gontard), που την παραλλήλιζε με τη Διοτίμα, η οποία αναφέρεται από τον Πλάτωνα στο *Συμπόσιον*. Η Σουζέτε πέθανε την εποχή που ο νους του ποιητή είχε διασαλευτεί, σπρώχνοντάς τον οριστικά στην τρέλα.

Σωκράτης και Αλκιβιάδης

«Γιατί προσκυνάς, ιερέ Σωκράτη,
Ολοένα αυτό τον νέο; Άλλο πιο μεγάλο δεν γνωρίζεις;
Γιατί ρίχνεις μ' αγάπη,
Όπως σε Θεούς, πάνω του το μάτι σου;»

Όποιος στοχάστηκε το βαθύτερο, αγαπά το ζωντανότερο,
Την υψηλή νιότη κατανοεί, όποιος ατενίζει τον κόσμο
Και κλίνουν κι οι σοφοί
Κάποτε στο τέλος προς το ωραίο.

Σταδιοδρομία

Τα ύψη επεδίωκε η ψυχή μου αλλά ο έρωτας
Την έσυρε κάτω· το πάθος τη λυγίζει βιαιότερα·
Έτσι διαβαίνω τις ασίδες του βίου
Και γυρνώ εκεί απ' όπου ήρθα.

Ehmals und jetzt

Άλλοτε και τώρα

Στις μέρες της νιότης χαιρόμουν το πρωί,
Το βράδυ έκλαιγα· τώρα, μεγαλύτερος,
Κινώ αμφιβάλλοντας τη μέρα μου, κι όμως
άγιο και ξάστερο μού είναι το τέλος της.

An die jungen Dichter

Στους νεαρούς ποιητές

Αγαπημένα αδέρφια! ωριμάζει η τέχνη μας ίσως,
Όμοια με τους εφήβους, που για καιρό αναβράζουν
Όσο να επιστρέψουν στη γαλήνη της ομορφιάς·
Να είστε μονάχα πιστοί, όπως ήταν ο Έλληνας!

Ν' αγαπάτε τους Θεούς και να στοχάζεστε φιλικά τους θνητούς!
Να μισείτε το μεθύσι σαν την κρυάδα! Μη διδάσκετε, μην περιγράφετε!
Όταν ο δάσκαλος σας τρομάζει,
Ρωτήστε για συμβουλή τη μεγάλη Φύση.

ΠΡΟΣ ΕΑΥΤΟΝ⁵

Προς εαυτόν

Μάθε στη ζωή την τέχνη, στο έργο τέχνης τη ζωή,
Δες το ένα σωστά, το άλλο επίσης.

⁵ Ο Χέλντερλιν έχει γράψει τον τίτλο στα Ελληνικά. (Σ.τ.Μ.)

Der zürnende Dichter

Ο οργισμένος ποιητής

Μη φοβηθήτε τον ποιητή, την ευγενική οργή του· Το γράμμα του σκοτώνει, αλλά το πνεύμα του ζωοποιεί.

Wurzel alles Übels

Ρίζα κάθε κακού

Το ενιαίο, είναι θεϊκό και καλό· αλλ' από πού έρχεται η μανία
Στους ανθρώπους, καθένας να είναι ένας και ένα;

**ΑΠΟ ΤΑ ΠΟΙΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΩΡΙΜΟΤΗΤΑΣ
(1798-1803)**

Da ich ein knabe war...

Όταν ήμουν μικρός...

Όταν ήμουν μικρός
Με έσωζε συχνά ένας Θεός
Από την κραυγή και το ραβδί των ανθρώπων,
Έπαιζα έτσι με ασφάλεια κι όμορφα
Με τα λουλούδια του λιβαδιού,
Και τ' αεράκια τ' ουρανού
Έπαιζαν μαζί μου.

Και όπως την καρδιά
Γεμίζεις χαρά των φυτών,
Όταν προς τα σένα
Πλέκουν τα τρυφερά χέρια,

Έτσι γέμιζες χαρά την καρδιά μου
Πατέρα Ήλιε!⁶ κι όπως ο Ενδυμίων,
Ήμουν ο ερωμένος σου
Ιερή Σελήνη!

Ω εσείς όλοι
φιλικοί Θεοί!
Αν ξέρατε
Πώς σας αγαπούσε η ψυχή μου!

Στ' αλήθεια τότε δεν είχα
Για σας ονόματα, ούτε κι εσείς
Για μένα, όπως ονοματίζονται οι άνθρωποι
Σαν να γνωρίζονται.

Κι όμως σας γνώριζα καλύτερα
Απ' όσο γνώρισα ποτέ τους ανθρώπους,
Καταλάβαινα τη σιωπή του Αιθέρα,
Τα λόγια των ανθρώπων δεν τα κατάλαβα ποτέ.

⁶ Ο ποιητής χρησιμοποιεί την ελληνική λέξη *Ήλιος* με λατινικούς χαρακτήρες, ενώ για τη Σελήνη στον επόμενο στίχο μεταχειρίζεται τη λατινική λέξη *Luna*. (Σ.τ.Μ.)

Μ' έθρεψε η μουσική συμφωνία
Από το θρόισμα του λιβαδιού
Κι έμαθα ν' αγαπώ
Κάτω από τα λουλούδια.

Στην αγκαλιά των Θεών έχω μεγαλώσει.

Ψωμί και κρασί

*Στη μετάφραση συνεισέφερε
ο φίλος Δημήτρης Αρβανιτάκης
με πολύτιμες παρατηρήσεις
και ελέγχοντας το κείμενο λέξη προς λέξη
με βάση έγκριτες αγγλικές μεταφράσεις*

1

Η πόλη ολόγυρα ησυχάζει· σωπαίνει ο φωτισμένος δρόμος,
Αμάξια πηγαиноέρχονται στολισμένα με δάδες.
Χορτασμένοι από τη χαρά της μέρας πάνε σπίτι οι άνθρωποι,
Και κάθε γνωστικό κεφάλι αναπαυμένο ζυγιάζει το διάφορο
Ή τη ζημία· άδειο στέκει από σταφύλια και λουλούδια
Κι από τα έργα των χεριών ησυχάζει το πολύβουο παζάρι.
Μα παίξιμο χορδών ηχεί μακριάθε απ' τους κήπους· ίσως
Ένας ερωτευμένος να παίζει ή ένας άνδρας μονάχος
Με λογισμό σε φίλους μακρινούς και στη νιότη· κι οι βρύσες
Κελαρύζοντας ολοένα τρέχουν δροσάτες στις πρασιές που ευωδάνε.
Καμπανίσματα αντηχούν ήμερα στον νυχτωμένο αγέρα,
Και τα μετράει ο σκοπός φωναχτά, με τις σκέψη στις ώρες.
Κι ακόμα, στεναγμός υψώνεται ταραάζοντας τις κορφές πέρα στο άλσος
Και για δεσ! της Γης μας το φάσμα η Σελήνη
Έρχεται τώρα μυστικά· η ονειροπόλα σιμώνει η νύχτα
Γιομάτη άστρα, και στ' αλήθεια για μας πολύ λίγο τη μέλλει,
Η Έκπαγλη λάμπει εκεί, στους ανθρώπους η Απόξενη,
Πάνω από της οροσειράς τις κορφές ισχυρή και θλιμμένη.

2

Θαυμαστή είναι η χάρη της Έξοχης και κανένας
Δεν το ξέρει το πότε ή το τι στον καθένα θα μοιράνει.
Έτσι κινεί τη Γη και τις γεμάτες ελπίδα καρδιές των ανθρώπων.
Κι ούτε καν ο σοφός νιώθει τι εκείνη ετοιμάζει, γιατί τέτοια
Η βουλή του υψίστου Θεού που πολύ σ' αγαπά, και για τούτο
Σου είναι πιο αγαπημένη η νύχτα παρά η λιοφώτιστη μέρα.
Κάποτε όμως αγαπά και το καθαρό μάτι τους ίσκιους

Κι ορέγεται να δοκιμάσει, πρωτού να 'ναι ανάγκη, τον ύπνο,
'Η πάλι ευχαριστιέται ένας άντρας πιστός ν' ατενίζει τη νύχτα,
Τόσο ώστε του αρμόζονται τα στεφάνια της αγίασμα κι άσμα,
Γιατί στους τρελούς είναι αφιερωμένη και στους νεκρούς
Η ίδια όμως αιώνια υφίσταται μέσα στο πιο ελεύθερο πνεύμα.
Αλλ' ακόμα τότε θα πρέπει, στη μετέωρη ώρα,
Μες στον Ζόφο, να σημάνει για μας κάτι στέρεο,
Τη λησμοσύνη και τη θεία μέθη να μας χαρίσει,
Να μας δωρίσει τη Λέξη, που σαν χείμαρρος ρέει, και καθώς οι εραστές
Είναι ανύπνωτη κι ολόγιομο κύπελλο και ζωή γενναιότητα,
Κι άγια μνήμη ακόμα, έτσι ώστε να στέκουμε ξάγρυπνοι μέσα στη νύχτα.

3

Και μάταια κρύβουμε την καρδιά μες στο στήθος, μάταια
Βαστάμε το θάρρος, δάσκαλοι εμείς και μαθητές, γιατί ποιος
Θα μπορούσε να εμποδίσει, ποιος να μας απαγορεύσει τη χαρά;
Θεϊκή φωτιά που έχει ξεσπάσει, και νύχτα-μέρα
Προχωράει. Έλα λοιπόν! Γιατί εμείς ατενίζουμε τ' Ολάνοιχτο,
Γιατί αναζητούμε το δικό μας, όσο μακριά και να 'ναι.
Ακλόνητο είναι ένα μονάχα: ή μες το μεσημέρι
ή ως τα μεσάνυχτα, πάντα ένα Μέτρο υπάρχει
Για τα πάντα κοινό, κι όμως για το κάθε τι ξεχωρισμένο,
Και πάει κι έρχεται ο καθείς όπου μπορέσει. Εκεί πέρα!
Κι όποιοι χλευασμούς αγαπούν, ας χλευάσουν την αγαλλόμενη τρέλα,
Όταν αγκριφώνει ξάφνου τους τραγουδιστές μες στην άγια νύχτα.
Εκεί πέρα στον Ισθμό έλα! εκεί που βογγάει το ανοιχτό πέλαγο,
Στον Παρνασσό, όπου αστράφτει των δελφικών βράχων το ιόνι,
Εκεί στη χώρα του Ολύμπου, εκεί στου Κιθαιρώνα τα ύψη,
Κάτω από τα πεύκα εκεί, κάτω από τα κλήματα,
Στη Θήβα και στον Ισμηνό, όπου θροΐζει, στου Κάδμου τη χώρα,
Εκεί όπου επιστρέφει και ξαναεμφανίζεται ο επερχόμενος Θεός.

4

Μακάρια Ελλάδα! Εσύ κατοικία των Ουρανίων όλων,
Είναι λοιπόν αλήθεια πως κάποτε κι εμείς ήμασταν μες στη νιότη;
Γιορτινή αίθουσα! Το δάπεδο είναι η θάλασσα! Τραπέζια τα βουνά,
κι είσαι φτιαγμενη μπρος στον Παλαιό για μια μοναδική ανάγκη.
Μα οι θρόνοι πού; Οι ναοί; Και πού τ' αγγεία
όσα γέμιζαν νέκταρ, και πού ο ύμνος για την τέρψη των Θεών;

Πού, πού φέγγουνε λοιπόν οι εύστοχοι λόγοι;
Οι Δελφοί αλαφροκοιμούνται, και πού αντηχεί η μεγάλη Ειμαρμένη;
Η γοργή πού είναι; Πού τη φέρνει βροντώντας, μπρος σε ποια μάτια
Ο καθαρός αγέρας φορτωμένη με την παρούσα ευτυχία;
Πατέρα Αιθέρα! έτσι ακούστηκε και φτερούγισε από γλώσσα σε γλώσσα
Χίλιες φορές· δεν αντέχει κανένας μονάχος τον Βίο·
Μοιρασμένο κι ανταλλαγμένο με τους άλλους τέτοιο αγαθό σε γλυκαίνει,
Γίνεται αγαλλίαση, αυξάνει στην ώρα του ύπνου η δύναμη της λέξης
Πατέρας! καθάριος! Και αντηχεί όλο μακρύτερα το πανάρχαιο
Σύνθημα, κληρονομιά των γονιών, εύστοχο και δημιουργικό.
Γιατί έτσι ξαναεπιστρέφουν οι Ουράνιοι, έτσι απ' τους ίσκιους
κατεβαίνει σπαρταρώντας ανάμεσα στους ανθρώπους η μέρα τους.

5

Αφανείς έρχονται στην αρχή, σ' αυτούς σιμώνουν πρώτα τα παιδιά,
Πολύ φωτεινή έρχεται, πολύ εκθαμβωτική η ευτυχία,
και την τρέμει ο άνθρωπος, κι ένας ημίθεος μόλις που ξέρει
Να ονομάσει εκείνους που του χάρισαν το δώρο.
Αλλά το θάρρος που δίνουν είναι μεγάλο, γεμίζουν την καρδιά του
Οι χάρες τους, και μόλις που γνωρίζει σε τι χρειάζεται το αγαθό,
Και το χρησιμοποιεί, το σπαταλάει, και κάνει σχεδόν το ιερό ανίερο,
Που ευλογώντας το χέρι του τ' αγγίζει, ασυλλόγιστα κι ευγενικά.
Αυτό κάπως τ' ανέχονται οι Ουράνιοι· όμως μετά εμφανίζονται
Οι ίδιοι μες στην αλήθεια και τότε συνηθίζουν οι άνθρωποι την ευτυχία
Και την ημέρα, και για ν' αντικρίσουν τα αποκαλυπτόμενα, την όψη
Εκείνου που από παλιά Ένα κι Όλο έχει ονομαστεί,
Βαθιά γεμίζουν το σωπασμένο στήθος με ελεύθερη επάρκεια,
Και στην αρχή μονάχα είναι που πρέπει να τιμήσουν την κάθε επιθυμία·
Έτσι είναι ο άνθρωπος· όταν παρόν είναι το αγαθό και με δώρα φροντίζει
Γι' αυτόν ο ίδιος ο Θεός, εκείνος δεν το ξέρει ούτε το βλέπει.
Ν' αντέξει πρέπει καταρχήν· μα τώρα ονομάζει ό,τι πιο αγαπημένο,
Τώρα, τώρα πρέπει για τούτο να υψωθούν λέξεις όπως λουλούδια.

6

Και τώρα στοχάζεται με σοβαρότητα να τιμήσει τους μακάριους Θεούς,
Αντικειμενικά κι αληθινά παντού τον έπαινό τους να διαλαλήσει.
Ό,τι δεν αρέσει στους Ύψιστους, δεν πρέπει να βλέπει το φως,
Εμπρός στον Αιθέρα δεν πρέπει να στέκει τίποτα αδοκιμο.
Άξιοι να σταθούν καταμπροστά στους Ουράνιους

Εγείρονται οι λαοί σε ολόλαμπρες τάξεις
Ο ένας στο κατόπι του άλλου, χτίζουν ωραίους ναούς και πόλεις
Στέρεες κι ευγενικές, ταξιδεύουν σε ακτές —
Αλλά πού είναι; πού θάλλουν τα φημισμένα στεφάνια της γιορτής;
Η Θήβα μαραίνεται κι η Αθήνα· δεν κροτούν πια τα όπλα
Στην Ολυμπία, κι ούτε τα χρυσά άρματα των αγώνων,
Και δεν στεφανώνει πια κανείς της Κορίνθου τα πλοία;
Γιατί σωπαίνουν κι εκείνα, τα αρχαία ιερά θέατρα;
Γιατί δεν αγάλλεται λοιπόν ο μυστικός χορός;
Γιατί καθώς άλλοτε δεν σημειώνει Θεός το μέτωπο του άντρα,
Δεν σφραγίζει τον εκλεκτό όπως άλλοτε;
Ή έχει έρθει κιόλας ο ίδιος, κι έλαβε ανθρώπου μορφή
Και ολοκλήρωσε κι έκλεισε παρηγορητικά τη γιορτή των Ουράνιων.

7

Αλλά φίλε! ήρθαμε πολύ αργά. Στ' αλήθεια ζουν οι Θεοί,
Όμως πάνω απ' τα κεφάλια, ψηλά σ' άλλο κόσμο.
Ατέλειωτη η δράση τους εκεί, και φαίνεται λίγο να φροντίζουν
αν ζούμε, τόσο μας προφυλάσσουν οι Ουράνιοι.
Γιατί ένα αδύναμο δοχείο να τους περικλείσει δεν μπορεί για πάντα,
Μόνο για λίγο αντέχει τη θεϊκή πληρότητα ο άνθρωπος.
Ένα όνειρό τους είναι η ζωή. Αλλ' η τρέλα
Βοηθάει, παρόμοια ο ύπνος, η ανάγκη σε δυναμώνει κι η νύχτα,
Όσπου να μεγαλώσουν οι ήρωες μες στη χάλκινη κούνια όσο πρέπει,
Καρδιές όπως άλλοτε όμοιες σε δύναμη με των Ουράνιων.
Με κεραυνούς έρχονται. Ωστόσο όλο συχνότερα νομίζω
Πως πιο καλά να κοιμάσαι, παρά έτσι να είσαι δίχως συντρόφους,
Έτσι να καρτεράς, και τι να κάνεις στο μεταξύ και τι να πεις
Δεν ξέρω, και προς τι οι ποιητές σε χαλεπό καιρό;
Μα είναι κείνοι, θα πεις, σαν τους άγιους ιεροφάντες του Θεού του Κρασιού
Που από χώρα σε χώρα τραβούσαν μες στη ιερή νύχτα.

8

Δηλαδή όταν πριν λίγο καιρό, που μακρύ τον είχαμε νομίσει,
Ανέβηκαν ψηλά όσοι τους ευνοούσε η ζωή,
Όταν ο Πατέρας απόστρεψε το πρόσωπο από τους ανθρώπους,
Και δίκαια κίνησε πάνω στη Γη το πένθος,
Τότε που εφάνη εντέλει πνεύμα μυστικό, ουράνια
Παρηγορητικο, που ανάγγειλε το Τέλος των Ημερών,

Άφησε πριν αφανιστεί σημείο, πως κάποτε υπήρξε
και πάλι θα ερχόταν, και θα ξανάφερνε δώρα ο ουράνιος Χορός,
Για να κατορθώσουμε σαν άνθρωποι όπως άλλοτε να χαρούμε,
Καθώς για την χαρά του πνεύματος ό,τι μέγιστο έγινε πια πολύ μεγάλο
Μεταξύ των ανθρώπων, κι ακόμη, ακόμη λείπουν οι Δυνατοί για ύψιστες
Χαρές, όμως ζει μυστικά και σήμερα λίγη από την ευχαριστία.
Το ψωμί είναι καρπός της Γης, αλλά ευλογημένος από το φως,
Κι από τον Βροντητή Θεό έρχεται η ευφροσύνη του κρασιού.
Γι' αυτό τραγουδούν με σοβαρότητα οι τραγουδιστές τον Θεό του Κρασιού
Κι όχι ανάξια αρμονισμένα αντηχεί το εγκώμιο στον Αρχαίο.

9

Ναι! Δίκαια το λένε, συμφιλιώνει τη μέρα με τη νύχτα,
Οδηγεί αιώνια τους αστερισμούς πάνω, κάτω,
Αγαλλόμενος πάντα, όπως το φύλλωμα του αειθαλλούς πεύκου
που τ' αγαπάει, και του στεφανιού που πλέκει από κισσό,
Γιατί αυτός ο ίδιος παραμένει σαν χνάρι των φευγάτων Θεών
Και κατεβάζει τους εχθρούς τους μες στο Ζόφο.
Ό,τι για τα παιδιά των Θεών προφητεύει το άσμα των Αρχαίων,
Κοίτα! εμείς είμαστε τούτο, εμείς: ο καρπός των Εσπερίδων!
Είναι υπέροχο με ακρίβεια να εκπληρώνεται η πίστη
Σε άνθρωπο που την έχει ασκήσει! αλλά τόσα πολλά συμβαίνουν,
τίποτα δεν δουλεύει σε μας, γιατί είμαστε άκαρδοι, ίσκιои, ώσπου
Ο πατέρας μας Αιθέρας ν' αναγνωρίσει ό,τι ανήκει στον καθένα και σ' όλους.
Όμως στο μεταξύ δαδούχος κατεβαίνει του Υψίστου
Ο γιος, ο Σύριος, ανάμεσα στους ίσκιους.
Μακάριοι σοφοί το βλέπουν: Ένα χαμόγελο από τις φυλακισμένες
ψυχές ανατέλλει, στο φως το μάτι ξεπαγώνει.
Γλυκά ονειρεύεται και κοιμάται στην αγκαλιά της Γης ο Τιτάνας,
Ο ίδιος ο φθονερός, ο ίδιος ο Κέρβερος πίνει και κοιμάται.

Ελλάδα

Πρώτη γραφή

Δρόμοι του οδοιπόρου!
Μετά Σκιές των δέντρων
Και λόφος, ηλιοφώτιστος, όπου
Ο δρόμος φέρνει
Στην εκκλησία,
Μπόρα σαν να βρέχει βέλη
Και δέντρα στέκουν, μισοκοιμισμένα, κι όμως
Άφιξη βημάτων του ήλιου,
Γιατί παρόμοια, όπως θερμότερα
Πυρώνει πάνω από τις πόλεις ο ατμός
Έτσι διαβαίνει πάνω από της μπόρας
Τα κρεμάμενα τείχη ο ήλιος

Καθώς κισσός κρέμεται δηλαδή
Δίχως κλαδιά η μπόρα ολόγυρα. Ωραιότερα όμως
Ανθίζουν για τους οδοιπόρους οι δρόμοι
στο ελεύθερο αλλάζουν όπως σπόρος.
Η Αβινιόν δασωμένη πάνω από το Γκότχαρντ
Σπιρουνίζεται το άτι, δάφνες
Θροΐζουν γύρω από τον Βιργίλιο και ότι
Ο ήλιος όχι
Άνανδρα ψάχνει, ο τάφος. Ρόδα του βάλτου
Φυτρώνουν
Πάνω στις Άλπεις. Άνθη αρχίζουν
Μπρος στις πύλες της πόλης, σε ισοπεδωμένους δρόμους άχαρα
Όπως κρύσταλλα να φυτρώνουν στην έρημο της θάλασσας.
Κήποι μεγαλώνουν γύρω από το Γουίνδσορ. Κατά ψηλά
Τραβά, από το Λονδίνο
Το αμάξι του βασιλιά.
Όμορφοι κήποι οικονομούν την εποχή.
Στο κανάλι. Βαθιά όμως βρίσκεται
Ο επίπεδος ωκεανός καυτός.

Ελλάδα

Δεύτερη γραφή

Ω εσείς φωνές της μοίρας, εσείς δρόμοι του οδοιπόρου
Γιατί στον ουρανό
Αντηχεί όπως τραγούδι του κότσυφα
Των νεφών η ασφαλής συμφωνία καλώς
Σύμφωνη με το Είναι του Θεού, στην καταιγίδα.
Και επικλήσεις, καθώς κοιτάζοντας έξω, σε
Αθανασία και ήρωες·
Πολύ είναι οι μνήμες.
Και όπου η Γη μετά από ερημώσεις ακολουθεί
Πειρασμούς των αγίων, μεγάλους νόμους, η ενότητα
και τρυφερότητα και σ' όλο τον ουρανό κατόπιν
παρουσιάζονται και τραγουδούν
άδοντα σύννεφα. Γιατί πάντα ζει
Η φύση. Όπου όμως υπερβολικά
Το ασύνδετο λαχταράει τον θάνατο
ενώ το ουράνιο αποκοιμείται, και η πίστη του Θεού,
Το έλλογο λείπει.
Αλλ' όπως ο χορός
Σε γάμο,
Ακόμη κι από το ελάχιστο μπορεί να προκύψει
Μεγάλη απαρχή.
Καθημερινά όμως με υπέροχο τρόπο
Ο Θεός φοράει ένα ένδυμα.
Και η κατανόηση αποκρύπτεται στο πρόσωπό του
Και σκεπάζει τους ανέμους με τέχνη.
Και άνεμος και καιρός σκεπάζει
Τον Τρομερό, όταν όχι πάρα πολύ
Κάποιος τον αγαπά με προσευχές ή
Η ψυχή.

Ελλάδα

Τρίτη γραφή

Ω εσείς φωνές της μοίρας, δρόμοι του οδοιπόρου
Το γαλάζιο στο σχολείο
Κι από μακριά, στην ταραχή του ουρανού
Ηχεί όπως τραγουδι του κόσμου
Των νεφών η λαμπερή συμφωνία, καλώς
συναρμονιζόμενη με την ύπαρξη του Θεού, μες στην καταιγίδα.
Και κοιτάζοντας στα εξώτερα, επικλήσεις προς
Αθανασία και ήρωες·
Πολλές είναι οι μνήμες. Όταν
Αντηκλώντας η Γη καθώς τομάρι μοσχαριού,
Μετά από ερημώσεις, πειρασμούς των Αγίων,
Απεξαρχής μορφώνεται το έργο,
Μεγάλους νόμους θεσμοθετεί, γνώση
Και τρυφερότητα και το πλατύ περίβλημα του ουρανού, και κατόπιν
Επιφαινόμενα τραγουδούν άδοντα σύννεφα.
Γιατί είναι σταθερός της Γης
Ο ομφαλός. Ξαναρχινούν δηλαδή στο χόρτο των όχτων
Οι φλόγες και τα βασικά
Στοιχεία. Όλο νόημα όμως ζει ψηλά ο αιθέρας. Αλλ' αργυρό
Σε καθαρές μέρες
Είναι το φως. Σαν σημάδι της αγάπης,
Σαν μενεξές κυανή η Γη.
Ακόμη και από το ελάχιστο μπορεί να προκύψει
Μεγάλη απαρχή.
Καθημερινά όμως, υπέροχα, για την αγάπη των ανθρώπων
Ο Θεός φοράει κι από ένα ένδυμα.
Και η πανγνωσία αποκρύπτεται στο πρόσωπό του
Και σκεπάζει τους ανέμους με τέχνη.
Και αέρας και καιρός σκεπάζει
Τον Τρομερό, ώστε κάποιος όχι τόσο πολύ
Να τον αγαπά με προσευχή, αλλά
Με ψυχή. Γιατί ήδη από παλιά στέκεται ανοιχτή
Σαν σελίδες για να διαβαστεί, ή σαν γραμμές και χαράγματα
Η φύση

Και πιο χρυσαφένιοι ο Ήλιος κι η Σελήνη,
Μα κατά καιρούς
Όταν μέλλει ν' αφανιστεί η αρχαία παιδεία
Από τη Γη, τότε μες από τις ιστορίες
Πλασμένον, θαρραλέον ξιφομάχο δημιουργεί η Γη,
Παρόμοια κι απ' τα ύψη ο Θεός. Αμέτρητα βήματα
Δρασκελάει βέβαια εκείνος, αλλά καθώς χρυσά άνθη
Συμπράττουν οι δυνάμεις της ψυχής με της ψυχής τις συγγένειες,
Γιατί με ευχαρίστηση πάνω στη Γη
Η ομορφιά κατοικεί, και καθένα πνεύμα
Συγγενικότερα συντροφεύει τον άνθρωπο.

Γλυκό είναι, λοιπόν, κάτω από υψηλούς ίσκιους και δέντρα
Και λόφους να κατοικείς, ηλιοφώτιστος, όπου ο δρόμος
Φέρνει λιθόστρωτος στην εκκλησία. Για τον οδοιπόρο όμως, που
Από αγάπη της ζωής αρμονικά πάντα
Τα πόδια του τον υπακούνε, ανθίζει
Ωραιότερα ο δρόμος, όπου η ύπαιθρος

**ΑΠΟ ΤΑ ΠΟΙΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΤΡΕΛΑΣ
(1805-1843)**

Στο δωμάτιο

Για έναν άνθρωπο λέω, όταν είναι
Σοφός και καλός, τι χρειάν έχει; Τάχα υπάρχει
Κάτι ν' αρκέσει για μια ψυχή; Είναι ένα στάχυ, είναι
Ένα ωριμότατο σταφύλι πάνω στη Γη

Φυτρωμένο, που θα τον θρέψει; Το νόημα είναι τούτο
Λοιπόν. Ένας φίλος είναι συχνά η αγαπημένη, πιο πολύ
Η τέχνη. Ω πιστέ, σου λέω την αλήθεια.
Του Δαίδαλου το πνεύμα και του δάσους είναι δικά σου.

An Zimmern

Στο δωμάτιο

Οι γραμμές του βίου είναι διάφορες
Σαν δρόμοι είναι, και σαν τα σύνορα των βουνών.
Ό,τι είμαστε εδώ, μπορεί εκεί να το ολοκληρώσει ένας Θεός
Με αρμονία και αιώνιο μισθό και ειρήνη.

Das angenehme dieser Welt...

Τη γλύκα αυτού του κόσμου...

Τη γλύκα αυτού του κόσμου έχω γευτεί,
Οι ώρες της νιότης έχουν, πόσο μακριά! πόσο μακριά! κυλίσει,
Απρίλης και Μάης και Ιούλης είναι μακρυσμένοι,
Δεν είμαι πια τίποτα, ζω πια δίχως χαρά.

Überzeugung

Απόδειξη

Σαν όπως η μέρα φωτοχύνει λαμπρά τους ανθρώπους,
Και με το φως, που πηγάζει από τα ύψη
Ενοποιεί τα αυγινά οράματα,
Έτσι είναι η γνώση που διεισδύει βαθιά στην πνευματικότητα.

Το φθινόπωρο

Οι μύθοι, που ξεμακραίνουν απ' τη Γη,
Από το πνεύμα που υπήρξε και πάλι θα επιστρέψει,
Γυρνούν στην ανθρωπότητα και πολλά μαθαίνουμε
Από την εποχή που φθίνει βιαστικά.

Οι εικόνες του παρελθόντος δεν είναι παρατημένες
Από τη φύση, καθώς οι μέρες ξεθωριάζουν
Μες στο μεσοκαλόκαιρο, επιστρέφει το φθινόπωρο στη Γη
Το πνεύμα της μπόρας βρίσκεται πάλι στα ουράνια.

Σε λίγο καιρό πολλά έχουν τελειώσει,
Ο αγρότης, που ξεπροβάλλει με τ' αλέτρι,
Βλέπει πως η χρονιά γέρνει σε χαρωπό τέλος,
Σε τέτοιες εικόνες ολοκληρώνεται του ανθρώπου η μέρα.

Της Γης η καμπύλη ολοστόλιστη με βράχους
Δεν είναι σαν το σύννεφο, που χάνεται το βράδυ,
Αναδεικνύεται με μια χρυσήν ημέρα,
Και η τελειότητα είναι δίχως θρήνο.

Der Winter

Ο χειμώνας

Όταν αθέατες, κιόλας περασμένες είναι οι εικόνες
Της εποχής του χρόνου, έρχεται το μάκρος του χειμώνα,
Ο κάμπος είναι άδειος, η θέα φαίνεται ηπιότερη,
Και αέρηδες φυσάνε ολόγυρα και μπόρες.

Όπως μια μέρα αργίας, έτσι είναι του χρόνου το τέλος,
Όπως ο τόνος μιας ερώτησης, καθώς ολοκληρώνεται,
Όταν μετά επιφαίνεται της άνοιξης το νέο γίγνεσθαι
Τότε λάμπει επί της Γης η φύση μ' όλη της τη μεγαλοπρέπεια.

*Με υποτακτικότητα
Σκαρντανέλλι⁷*

24 Απριλίου
1849

⁷ Έτσι υπέγραφε ο Χέλντερλιν μερικές φορές κατά τα χρόνια της τρέλας του. Η χρονολόγηση Βε-
βαίως είναι λάθος, εφόσον ο ποιητής πέθανε το 1843. Ζούσε σε δικό του χρόνο.

ter aus seinen Papieren, die zugleich einen tiefen
Blitz in den schrecklichen Zustand seines verwirrten
Gemüthes geben. Im Original sind sie abgetheilt,
wie Werke, nach Pindarischer Weise.

In lieblicher Bläue blühet mit dem metall-
enen Dache der Kirchthurm. Den umschwebet
Geschrey der Schwalben, den umgiebt die rührend-
ste Bläue. Die Sonne gehet hoch darüber und
färbet das Blech, im Winde aber oben flüht Irähet
die Föhne. Wenn einer unter der Glocke dann her-
abgeht, jene Treppen, ein stilles Leben ist es, weil,
wenn abgefordert so sehr die Gestalt ist, die Bild-
samkeit heraukkommt dann des Menschen. Die
Fenster, daraus die Glocken tönen, sind wie Thore
an Schönheit. Nämlich, weil nach der Natur nach
sind die Thore, haben diese die Heiligkeit von
Bäumen des Walds. Reinheit aber ist auch Schön-
heit. Innen aus Verschiedenem entsteht ein erstler
Geist. So sehr einfältig aber die Bilder, so sehr
heilig sind die, daß man wirklich oft fürchtet, die
zu beschreiben. Die Himmlischen aber, die immer
gut sind, alles zumal, wie Reiche, haben diese,
Augen und Freude. Der Mensch darf das nach-
ahmen. Darf, wenn lauter Mähe das Leben, ein

Η πρώτη σελίδα από τις 4 (σ. 153-156)
όπου παρουσιάστηκε για πρώτη φορά
το έργο του Χέλντερλιν «Στο χαριτω-
μένο γαλανό» («*In lieblicher Bläue*»),
στο βιβλίο του νεαρού Βίλελμ Βάμπλι-
γκερ, Φαέθων, 1822.

In lieblicher Bläue...

Στο χαριτωμένο γαλανό...

Στο χαριτωμένο γαλανό ανθίζει με τη μεταλλική στέγη το καμπαναριό. Γύρω του φτερουγίζουν οι κραυγές των χελιδονιών, το τριγουρίζει το αισθαντικό γαλάζιο. Ο ήλιος ανεβαίνει στα ύψη και βάφει το μολύβι της στέγης, στον αέρα όμως ψηλά κράζει άλαλα η σημαία. Όταν ανεβεί κανείς ύστερα κάτω από την καμπάνα, από κείνες τις σκάλες, μια ήρεμη ζωή⁸ είναι όλο τούτο, γιατί όταν είναι τόσο απομακρυσμένη η μορφή, τότε η πλαστικότητα αναδύεται του ανθρώπου.⁹ Τα παράθυρα απ' όπου σημαίνουν οι καμπάνες, είναι σαν πύλες προς την ομορφιά. Δηλαδή, όντας πύλες απέναντι στη φύση, έχουν την ομοιότητα με δέντρα του δάσους. Η καθαρότητα όμως είναι επίσης ομορφιά. Μέσα

⁸ Η έκφραση *stilles Leben* δεν έχει εδώ καμιά σχέση με τον όρο τον οποίο στα Ελληνικά μεταφράζουμε ως «νεκρή φύση» (*Natur Mort*), δεδομένου ότι κάτι τέτοιο δεν συμφωνεί με τα συμφραζόμενα και επιπλέον αντιτίθεται στο πνεύμα του κειμένου, που αντιδιαστέλλει τη διαρκή δίνευσή της ανθρωπίνης ψυχής προς τη γαλήνη και την αρμονία της φύσης.

⁹ Τη φράση «όταν είναι τόσο απομακρυσμένη η μορφή, τότε η πλαστικότητα αναδύεται του ανθρώπου», ανέλυσε ο Χάιντεγκερ.

από το διαφορετικό,¹⁰ εγείρεται ένα σημαίνον πνεύμα. Αλλά τόσο απλές είναι οι εικόνες, τόσο πολύ ιερές, ώστε πράγματι φοβάται κανείς κάποτε και να τις περιγράψει. Οι Ουράνιοι όμως, που είναι πάντοτε αγαθοί, όλα μαζί, ως όλβιοι, τα κατέχουν, αρετή και χαρά. Ο άνθρωπος επιτρέπεται μονάχα να μιμείται. Επιτρέπεται, όταν βαριά κούραση η ζωή, ν' αναβλέψει ένας άνθρωπος και να πει: έτσι θέλω κι εγώ να 'μαι; Ναι. Όσο ακόμα η φιλία στην καρδιά, το καθαρό, διαρκεί, ο άνθρωπος θα μπορεί να συγκρίνεται, όχι δίκως επιτυχία, με τη θεότητα. Είναι άγνωστος ο Θεός; Είναι κατάδηλος όπως ο ουρανός; Αυτό πιστεύω εγώ κυρίως. Του ανθρώπου το μέτρο είναι τούτο. Όλο φροντίδα, κι όμως ποιητικά, κατοικεί ο άνθρωπος πάνω σ' αυτήν τη Γη.¹¹ Παρ' όλα αυτά καθαρότερες δεν είναι οι σκιές της νύχτας με τ' αστέρια, αν θα μπορούσα να μιλήσω έτσι, από τον άνθρωπο, που ονομάζεται εικόνα της θεότητας.

Υπάρχει πάνω στη Γη ένα μέτρο;¹² Δεν υπάρχει κανένα. Δηλαδή δεν ανακόπτουν ποτέ τον δρόμο του κεραυνού οι Κόσμοι του Δημιουργού. Ακόμα κι ένα λουλουδι είναι ωραίο, γιατί ανθεί κάτω από τον ήλιο. Βρίσκει το μάτι συχνά στη ζωή υπάρξεις, που θα μπορούσαν να ονομαστούν πολύ ωραιότερα παρά λουλουδία. Ω! το ξέρω καλά! Λοιπόν, το να ματώνεις σε μορφή και καρδιά, και καθόλου πια να μην υπάρχουν, αρέσει αυτό στον Θεό; Η ψυχή όμως, καθώς πιστεύω, πρέπει να παραμένει καθαρή, κι έτσι πλουτίζει το ισχυρό στις φτερούγες των αετών με θριαμβικόν ύμνο και στις φωνές τόσων πολλών πουλιών. Αυτό είναι η ύπαρξη, η μορφή είναι αυτό. Όμορφο ρυάκι, φαίνεσαι αισθαντικό, καθώς ξετυλίγεσαι έτσι καθαρό, όπως το μάτι της θεότητας, μες στον γαλαξία. Σε γνωρίζω καλά, κι όμως δάκρυα αναβλύζουν απ' το μάτι. Μια εύθυμη ζωή βλέπω να θάλλει ολόγυρά μου στις μορφές της Δημιουργίας, καθώς όχι άδικα συγκρίνομαι με τα μοναχικά περιστέρια στην αυλή της εκκλησίας. Το γέλιο των ανθρώπων όμως φαίνεται σαν να με κακιώνει, δηλαδή έχω μια καρδιά. Θα 'θελα να είμαι ένας κομήτης; Το πιστεύω. Γιατί αυτοί έχουν τη γρηγοράδα των πουλιών· ανθίζουν φωτιά, και είναι σαν παιδιά μες την καθαρότητα. Μεγαλύτερο να ευχηθεί, δεν μπορεί να αποτολμήσει η φύση του ανθρώπου. Η χαρά της αρετής αξίζει επίσης να υμνηθεί από το σοβαρό πνεύμα, που πνέει ανάμεσα στους τρεις κίονες του κήπου. Μια όμορφη παρθένα πρέπει να στεφανώνει το κεφάλι με μυρτολούλουδα, γιατί αυτά, απλούστατα, είναι σύμφωνα με την ουσία και το αίσθημά της. Μυρτιές όμως υπάρχουν στην Ελλάδα.

¹⁰ Στην έκδοση του *Φαέθοντα* του 1822 αναγράφεται *Verschiebenem*, κι όχι *Verschiedenem* (δοτ. του *Verschieden* = διαφορετικό). *Verschieben* σημαίνει α) μετακινώ, μετατοπίζω, β) αναβάλλω, γ) πούλω λαθραία.

¹¹ Ακόμα μια φράση που θαύμασε και ανέλυσε διεξοδικά ο Χάιντεγκερ. Βλ. Μάρτιν Χάιντεγκερ, *Ο Χέλντερλιν και η ουσία της ποίησης*, Εισαγωγή – μετάφραση Θεόδωρος Άδραστος, Υπερίων, Αθήνα 1997· ο ίδιος: *Η προέλευση του έργου τέχνης*, Εισαγωγή – μετάφραση – σχόλια Γιάννης Τζαβάρας, Δωδώνη, Αθήνα – Γιάννινα 1986.

¹² Στην πρώτη έκδοση του *Φαέθοντα* η λέξη αναγράφεται με πλάγια στοιχεία, που παραβλέπουν οι μεταγενέστεροι εκδότες του Χέλντερλιν.

Όταν κάποιος κοιτάζει στον καθρέφτη, ένας άντρας, και κοιτάζει μέσα την εικόνα του, τι απεικονίζει· μοιάζει στον άντρα. Μάτια έχει η εικόνα του ανθρώπου, το φεγγάρι αντίθετα φως. Ο βασιλιάς Οιδίπους έχει ένα μάτι παραπάνω, πιθανόν. Τούτα τα πάθη αυτού του ανθρώπου, φαίνονται απερίγραπτα, άρρητα, ανέκφραστα. Όταν το θέατρο παρουσιάζει κάτι τέτοιο, εκεί βαδίζει. Πώς έγινε όμως, κι αναλογίστηκα τώρα τα δικά σου; Καθώς χείμαρροι με αποσπά το τέλος από Κάτι, το οποίο εκτείνεται όσο η Ασία. Φυσικά τούτο το πάθος, αυτό έχει ο Οιδίπους. Φυσικά γι' αυτό πρόκειται. Έχει υποφέρει κι ο Ηρακλής; Ασφαλώς. Οι Διόσκουροι στη φιλία τους δεν έχουν σηκώσει κι αυτοί πάθη; Δηλαδή όπως να μαλώνει ο Ηρακλής με τον Θεό,¹³ αυτό είναι τα πάθη. Και η αθανασία στον φθόνο αυτού του βίου, τούτη να τη μοιραστείς, είναι επίσης ένα πάθος. Όμως είναι επίσης ένα πάθος όταν ένας άνθρωπος είναι γεμάτος με ξεφλουδίσματα στο δέρμα από τον ήλιο, με κάποια ξεφλουδίσματα όταν είναι σκεπασμένος! Τούτο κάνει ο ωραίος ήλιος: δηλαδή όλα τ' ανασηκώνει. Η νιότη οδηγεί το άρμα με τα θέλγητρα των ακτίνων της όπως με τριαντάφυλλα. Τα πάθη φαίνονται, εκείνα που υπέφερε ο Οιδίπους, όπως όταν θρηνεί ένας φτωχός άνθρωπος, ότι κάτι του λείπει. Ο γιος του Λαίου, ο φτωχός ξένος στην Ελλάδα! Η ζωή είναι θάνατος, κι ο θάνατος είναι επίσης μια ζωή.

¹³ Αναφέρεται στις πολλές διαμάχες του Ηρακλή με θεούς, και κυρίως την εξαιρετικά βαθιά και συμβολική για τους αρχαίους Έλληνες πάλη του με τον Απόλλωνα για τον δελφικό τρίποδα, δηλαδή τη διαμάχη των θεών με τους ανθρώπους για το οντολογικό και κοινωνικό περιεχόμενο της θρησκείας. Μια διαμάχη που κατέληξε στην αρχαιοελληνική λατρεία, όπου κυριαρχεί η πολιτειακή αναγκαιότητα και ο άνθρωπος, αντίθετα με τις ανατολικές και μονοθεϊστικές θρησκείες όπου ο θεός επιβάλλει δεσποτικά τη θέλησή του στους ανθρώπους δίχως εκείνοι να μπορούν να αντιδράσουν. Η ιδέα αυτή της ελευθερίας του ανθρώπου έναντι του θεού, είναι μια βασική χελυτερλίνη σταθερά, που ο ποιητής δεν ξεχνάει ούτε στα χρόνια της τρέλας του.

Βίλελμ Βάιμπλινγκερ, 1804-1830

Στο χαριτωμένο γαλανό: Λόγος πέραν του Λόγου

Το ποιητικό αυτό κείμενο παραλείπεται από ορισμένους εκδότες των Απάντων του Φρίντριχ Χέλντερλιν (1770-1843), επειδή αμφισβητήθηκε παλαιότερα η αυθεντικότητά του. Πρωτοεμφανίστηκε ενσωματωμένο στο μυθιστόρημα *Φαέθων*, του πρωτορομαντικού και πρόωρα χαμένου ποιητή Βίλελμ Βάιμπλινγκερ (Wilhelm Waiblinger, 1804-1830), που υπήρξε ενθουσιώδης θαυμαστής του Χέλντερλιν. Ο Βάιμπλινγκερ επισκεύθηκε πρώτη φορά τον Ιούλιο του 1822 τον Χέλντερλιν, στην περίοδο της τρέλας και της απόμόνωσής του στον «πύργο Χέντερλιν», στο Τίπιγκεν. Την περίοδο εκείνη, έχοντας γίνει αξιοθέατο ο «τρελός ποιητής», που ενίοτε υπέγραφε τα ποιήματά του όχι με το όνομά

του μα ως «Σκαρντανέλλι»,¹⁴ δεχόταν δεκάδες περιέργους όχι μόνο Γερμανούς μα και περιηγητές από άλλες χώρες. Οι περισσότεροι από αυτούς τον ενοχλούσαν και τάραζαν την έτσι κι αλλιώς σκοτεινιασμένη από την ψυχική ομίχλη, γαλήνη του. Σε κάποιους έδινε, ίσως σκόπιμα, «παραστάσεις παραφροσύνης», ενώ σ' άλλους φερόταν με αδιαφορία και δεν τους αποκρινόταν καν.

Τον δεκαεφτάχρονο Βάιμπλινγκερ όμως, που με την εφηβική του αθωότητα έδειχνε τόσο αγνό θαυμασμό για το έργο του και σεβασμό για τον ίδιο, τον δεχόταν με ευχαρίστηση, του μιλούσε και έκανε μαζί του μακρινούς περιπάτους στα γύρω πάρκα, στις όχθες του ποταμού Νέκερ. Άλλωστε, ο ίδιος ο Χέλντερλιν είχε γράψει πολλές φορές για την οντολογική σημασία της εφηβείας, της όμορφης νιότης, δεδομένου ότι, όπως και οι αρχαίοι Έλληνες, τη θεωρούσε παράθυρο προς τη θέαση του κοσμικού νοήματος.

Το 1822 ο νεαρός Βάιμπλινγκερ, που το 1827 έγραψε και τη βιογραφία του Χέλντερλιν, ανακοίνωσε ότι κατέχει ένα ανέκδοτο έργο του μεγάλου ποιητή, ο οποίος του το είχε χαρίσει σε κάποια από τις επισκέψεις του. Τόνισε, μάλιστα, ότι ο Χέλντερλιν το είχε γράψει μπροστά του. Στο μυθιστόρημα αναφέρεται ότι ήταν σε πινδαρικούς στίχους και σε αυτή την υποτιθέμενη αρχική μορφή του επιχείρησαν να το αποκαταστήσουν διάφοροι, όμως οι τυπικότεροι εκδότες του Χέλντερλιν το εκδίδουν σε πεζό, όπως παρουσιάστηκε από τον Βάιμπλινγκερ.

¹⁴ Βλ. στη σ. 35 το ποίημα «Ο χειμώνας» με την υπογραφή Σκαρντανέλλι.

Σήμερα η γνησιότητα του κειμένου δεν αμφισβητείται πια. Άλλωστε, το προσωπικό ύφος του Χέντερλιν είναι εμφανές, και μάλιστα στο τρίτο μέρος συμπλέκονται με τραγική αρμονία η μεγαλοφυΐα του και η ψυχική άβυσσος των τελευταίων του χρόνων. Με τον μοντερνισμό το κείμενο αυτό εκτιμήθηκε ακόμα περισσότερο, και στη σύγχρονη εποχή θεωρείται ως ένα από τα σημαντικότερα έργα του ποιητή, αλλά κι ως ένα από τα εμβληματικότερα και στοχαστικότερα κείμενα της παγκόσμιας ποίησης των νεώτερων χρόνων.

Ελλάδα

Τρεις ατελείς γραφές για έναν αναγεννήσιμο κόσμο

Ανδριάντας του Χέλντερλιν στο Τίμπινγκεν. Στο χέρι του, πριν καταστραφεί, κρατούσε ένα στεφάνι δάφνης.
<http://statues.vanterkrogt.net>

Το ποίημα «Ελλάδα» ο Χέλντερλιν το έγραψε στην ποιητική του ωριμότητα, κατά την πενταετία 1798-1803 όταν ήταν γύρω στα 30 του· λίγο πριν το 1805, οπότε η ιδιορρυθμία του νου του τον απέκοψε από τους λογικούς δρόμους της ανθρωπότητας. Σε αυτές τις τρεις εκδοχές του αγαπημένου θέματός του, της αρχαίας Ελλάδας και πώς θα αναβιώσει ως οντολογικό νόημα στις ψυχές των σύγχρονων με σύμπασα τη σκευή της ομορφιάς, της φιλοσοφικής διαύγειας και του διονυσιακού πάθους, επιφαίνεται το ύφος της ποιητικής του διάνοιας πριν καταρρεύσει, αλλά και το βάθος του στοχασμού του. Επίσης, διακρίνεται το σκοτείνιασμα του νου του, ένα σκοτείνιασμα που, καθώς συχνά σε μεγάλους δημιουργούς, περισσότερο ξελαγαρίζει παρά υπονομεύει την ποιητική αξία του έργου.

Και οι τρεις γραφές του ποιήματος είναι ατελείς, γεγονός που καθιστά περισσότερο προβληματική κάθε προσέγγιση.

Για μας, όμως, δεδομένης της αποσπασματικότητας των σωζωμένων από την αρχαία ελληνική ποίηση, της ίδιας της ερείπωσης ως μορφική εικονολογία και ως διάκοσμος ιδεών του ελληνικού πολιτισμού από την αρχαιότητα και το Βυζάντιο έως σήμερα, αλλά επίσης λόγω της εξοικείωσής μας με το τόσο συγγενικό προς τον Χέλντερλιν έργο του Σολωμού, η θραύση και η ασυνέχεια στις εκδοχές αυτού του ποιήματος προσδίδουν περισσότερη πληρότητα παρά

εάν θα σωζόταν ακέραιο. Για μας, ασυνεχή ποιήματα σαν την «Ελλάδα» είναι περισσότερο ολικά παρά τα άθραυστα.

Θα πρέπει να ενημερώσουμε τον αναγνώστη ότι το γερμανικό κείμενο της «Ελλάδας», κυρίως στην 1η και 2η γραφή, είναι σε πολλά σημεία εντελώς ασύντακτο ή λείπουν λέξεις και ενδιάμεσες φράσεις που ο ποιητής είτε έσβησε είτε άφησε για αργότερα την ολοκλήρωσή τους. Εμείς μεταφράζουμε όσον το δυνατόν κατά λέξη, όχι εφευρίσκοντας μια υποθετική συντακτική ή νοηματική συνέχεια, αλλά προσπαθώντας να αποτυπώσουμε τον αγώνα του ποιητή όπως εκδηλώνεται στο πρωτότυπο. Επίσης, ακριβώς λόγω του αποσπασματικού και ατελούς χαρακτήρα των ποιημάτων, κυρίως όπως είπαμε της 1ης και 2ης γραφής, μεταφέρουμε στη μετάφρασή μας αυτούσια τη στίξη του γερμανικού πρωτοτύπου, κόμματα, άνω τελείες και τελείες ή την απουσία τους, αποφεύγοντας να επινοήσουμε αυθαίρετα μια τυπολογία σχηματισμού φράσεων ξένη προς το αρχικό κείμενο, που θα «διευκόλυνε» υποτίθεται την κατανόηση του ποιήματος ή τη γλωσσική ευελιξία, όπως λογικά και ασχεδόν απαραίτητως θα κάναμε σε οποιαδήποτε άλλη μετάφρασή μας.

Ας δούμε έναν-έναν τους στίχους, λοιπόν, όπως σε σχολική άσκηση.

1η γραφή

Δρόμοι του οδοιπόρου

2η γραφή

Ω εσείς φωνές της μοίρας, εσείς δρόμοι του οδοιπόρου

3η γραφή

Ω εσείς φωνές της μοίρας, δρόμοι του οδοιπόρου

Το ποίημα και στις τρεις γραφές του ξεκινά ως οδοιπορία ηθελημένη αλλά και προεγγεγραμμένη στο κατάστιχο των αρχαίων θεοτήτων, των Μοιρών. Συνεργαζόμενες η βούληση και η γενετική προϋπόθεση της κληρονομικότητας σάρκας και πολιτισμού, παρωθούν τον νεαρό ποιητή στην οδοιπορία, στον δρόμο προς κάτι το οποίο ακόμα δεν έχει προδηλωθεί ο σκοπός του, αλλά ζει ήδη ως χρυσαλλίδα στην ψυχή εκείνου που έχει αποδεχτεί το κάλεσμα του εαυτού, καθώς και του χώρου ιδεών τον οποίο επέλεξε να υπηρετήσει και να απολαύσει. Ο ίδιος ο ποιητής υπήρξε μέγας πεζοπόρος, ταξίδευε συχνά για μέρες με τα πόδια, παρωθούμενος διαρκώς στη γοητεία του δρόμου από τα οράματά του, τους έρωτές του και την ψυχική ανάγκη για την ανακάλυψη ενός πυρηνικού νοήματος της φύσης και του πολιτισμού, όσο και για τη βίωση συναισθημάτων και καταστάσεων, καθώς μόνιμα αναζητούσε ανθρώπους που έλπιζε ότι θα μπορούσαν ενδεχομένως να τον καταλάβουν και να τον αγαπήσουν.

1η γραφή

Μετά Σκιές των δέντρων
Και λόφος, ηλιοφώτιστος, όπου
Ο δρόμος φέρνει
Στην εκκλησία,
Μπόρα σαν να βρέχει βέλη
Και δέντρα στέκουν, μισοκοιμισμένα, κι όμως
Άφιξη βηματων του ήλιου,
Γιατί παρόμοια, όπως θερμότερα
Πυρώνει πάνω από τις πόλεις ο ατμός,
Έτσι διαβαίνει πάνω από της μπόρας
Τα κρεμάμενα τείχη ο ήλιος,
Καθώς κισσός κρέμεται δηλαδή
Δίχως κλαδιά η μπόρα ολόγυρα.

Εισαγωγή στη Φύση όπου, στο στάδιο ενός πολιτισμού που δεν δολοφονεί ακόμα τη Γη όπως ο μετέπειτα καπιταλιστικός, τα μεγέθη είναι αρμονικά προς το μέτρο των ανθρώπων, φυτών και ζώων, κατ' αρχάς σε σύμπνοια πέραν κάθε μανίας τους, όσο δηλαδή κι αν αλληλοτρώνονται. Ο λόφος είναι ηλιοφώτιστος, μια στιγμή ευτυχίας της γερμανικής φυσικής ιδιολογίας που προετοιμάζει τον οδοιπόρο μα και τον αναγνώστη για το άλμα χώρου και χρόνου προς την χελντερλίνη Ελλάδα, μια φυσική της ποίησης που επιδιορθώνει τον ίδιο τον ποιητή ως ον και τον καθιστά εργαλείο για τη μετάλλαξη των ανθρώπων.

Αλλά:

Ο δρόμος οδηγεί από τον ηλιοφώτιστο λόφο της πεζοπορίας, στην εκκλησία. Η εκκλησία είναι ο ναός του οποιουδήποτε χριστιανικού δόγματος αλλά είναι και η Εκκλησία με τη θεολογική έννοια που εισήγαγαν οι Έλληνες Πατέρες των πρώτων αιώνων, η σύμφυση σε ένα πνευματικό σώμα των ανθρώπων όσων όχι αόριστα πιστεύουν στον θεό του χριστιανισμού, μα όσων ζουν κατά Χριστόν, κατά τον λόγο που για τον ποιητή δεν είναι των θνητών αλλά των θεών και προετοιμάζει τη θέωση επί γης. Τον λόγο που υπερβαίνει τον χριστιανισμό, την ίδια τη θρησκευτικότητα, και δείχνει προς το σχήμα το οποίο υπέδειξε κατόπιν φιλοσοφικά ο Νίτσε, καλός μαθητής του Χέλντερλιν, και επισημοποίησε σε μας ποιητικά ο Σικελιανός: Του απολλόδοτου Διονύσου-Χριστού που επιφαίνεται σαν βακχική έκσταση και σαν απολλώνια επιταγή της ολοένα δινευόμενης αρμονίας.

Η ορθόδοξη μυστική θεολογία, που δυστυχώς δεν γνώρισε ο Χέλντερλιν όμως την προϊδεάστηκε μέσω των δυτικών κληρονομων της, του γερμανικού μυστικισμού του μάλιστα Έκχαρτ και των επιγόνων του, ερμηνεύει αυτό που ακόμα σήμερα είναι ζητούμενο κάθε νου όταν λαχταράει να υπερβεί μέσω του ίδιου του λόγου τον κόσμο του πολιτισμικά ορθού και να αναχθεί στη θέαση του Είναι: η *σαλότητα*, όχι η τρέλα όπως έχει κακώς ειπωθεί, μα η βακχευομένη έκσταση, η παρέκκλιση και από το θρησκευτικό δόγμα και από την παραδεδομένη ορθότητα, με σκοπό την ολοκλήρωση του κύκλου προς την αλήθεια, το ηθελημένο σφάλλεσθαι προς χάριν μιας θέασης του κόσμου πέραν της κοι-

νής λογικής, ως καθοδηγητικός μίτος προς την αποδοχή της αλλοτριότητας, ως ερμηνευτική θεωρία περί της θεότητας – και περί του χάους.

Και μετά η μπόρα μες στο ηλιόφως. Είναι μια εικόνα που τα στοιχεία της αναιρούν το ένα τ' άλλο και εντέλει συνεργάζονται για να μας εισάγουν στη συμφωνία των διαφορικοτήτων. Η παραδοξότητα της μπόρας σε ηλιοφάνεια, ενώ ο ήλιος στα βήματά του ακτινίζει τα πάντα μες από τις ταχύτατα ολισθαίνουσες προς τη Γη σταγόνες, σαν να «βρέχει βέλη» πάνω στα μισοκοιμισμένα από την υγρασία και την άπνοια δέντρα, πάνω από τις πόλεις όπου ο ατμός της υγρότητας, πυρωμένος, σηματοδοτεί το χελντερλίνειο υπόδειγμα: Καιρός των παραδοξοτήτων και των υπερβάσεων, που συνιστούν μυστικά όλη την απλότητα της ζωής του ανθρώπου.

«Καθώς κισσός δίκως κλωνιά κρέμεται ο ήλιος πάνω από τα κρεμαστά τείχη της μπόρας». Εικόνα όπου η μεγαλοπρέπεια και η ακρίβεια δεν αναιρούν τη διαλεκτική των μεθοδολογιών και των επεξεργασιών του πνεύματος οι οποίες απηχούν την αποδέσμευση του οδοιπόρου και του ποιητή από κάθε τυπολογική ερμηνεία της πραγματικότητας, μα και από κάθε λειψή ταυτολογία. Ο κισσός είναι το φυτό του Διονύσου, το περίπλοκο σχεδόν αβυσσαλέο κλήμα που δεν βγάζει σταφύλια, και που κάθε τμήμα του άμα κοπεί παραμένει συχνά ριζωμένο πάνω στο υποστήριγμά του, παρόμοια ζωντανό με τη ρίζα του, γι' αυτό βρίσκεται περισσότερο προς την πλευρά κάθε βακχείας με σκοπό την ανίρεση του θανάτου, την αθανασία. Ο διονυσιακός κισσός, λοιπόν, μας εισάγει στα ενδότερα του ποιήματος.

2η γραφή

*Γιατί στον ουρανό
Αντηχεί όπως τραγούδι του κότσυφα
Των νεφών η ασφαλής συμφωνία καλώς
Σύμφωνη με το Είναι του Θεού, στην καταιγίδα.*

3η γραφή

*Το γαλάζιο στο σχολείο
Κι από μακριά, στην ταραχή του ουρανού
Ηχεί όπως τραγούδι του κότσυφα
Των νεφών η λαμπερή συμφωνία, καλώς
συναρμονιζόμενη με την ύπαρξη του Θεού, μες στην καταιγίδα.*

Ο κότσυφας, *Turdus merula* (L.), είναι το ευρωπαϊκό πουλάκι που ζει στα δάση όσο και στα πάρκα των πόλεων, γκριζόμαυρο το θηλυκό, γυαλιστερό μαύρο το αρσενικό με κιτρινοκόραλλη μυτούλα. Είναι πουλί ωδικό, που συχνά το ακούς να κελαηδεί στις δεντροστοιχίες των Αθηνών με όμορφες τρίλλιες. Τρώγεται επίσης, και είναι νόστιμο, κιτρινωπή η σάρκα του και παράξενα πικρούτσικη – εδώ ομιλώ ως γόνος οικογένειας κυνηγών. Επειδή φτιάχνει τη φωλιά του όχι στα ψηλά των δέντρων μα στο χώμα, πετά επίσης χαμηλά, προστατεύοντας τα πρασινωπά αυγουλάκια και τα γκριζόχνουδα μικρά του άμα πλησιά-

σεις σ' αυτά, και, καθώς θα έλεγε ο Καβάφης, γίνεται λόγω όλων τούτων με πολλούς τρόπους άξιο να το δούμε από την κάπως επαιρόμενη σκοπιά της ποίησης.

Ο Χέλντερλιν έχει τη μόνιμη τάση να αποκωδικοποιεί τα μυστήρια και να τα ταιριάζει στο μέτρο των απλών πραγμάτων, τα οποία επαναγάγει σε καθολικές αξίες χρήσης και αισθητικής απόλαυσης όσο και διδαχής. Έτσι, με αφετηρία τον κότσυφα, συγκρίνει εδώ και εντέλει ταυτοποιεί τρία επάλληλα στρώματα εικόνων, που συμβολίζουν τρία επίπεδα της φυσικής και συνακόλουθα ποιητικής οντολογίας: α) το τραγούδι του κότσυφα, β) των νεφών την «ασφαλή» μουσικοεικαστική συμφωνία και γ) το Είναι της θεότητας, όπως επιφαινείται στο ανθρώπινο μάτι μια μέρα καταιγίδας.

Νομίζω ότι τούτα είναι σαφή, δεν χρειάζονται επεξήγηση, καθώς το πουλί, το σύννεφο σε καταιγίδα κι ο θεός, ως συνοδοιπόροι του ανθρώπου, είναι έννοιες προσιτές στον Έλληνα λόγω της ιστορικής φύσης του και γενικώς της ελληνικής φύσης, ακόμα κι αν δεν αναγνωρίζει τον κότσυφα βλέποντας τον στα πάρκα, αν δεν έχει παρατηρήσει ποτέ σύννεφα την ώρα της καταιγίδας ο εγκατοίκος στην πόλη όπου η φύση δεν δηλώνεται σαφώς όπως στο ύπαιθρο, και αν δεν ενδιαφέρεται για τον θεό — όπως συχνά ο ορθόδοξος Έλληνας, που έχει από την αρχαιότητα κληρονομήσει την αγάπη προς την πολιτειακή λειτουργικότητα των εξωτερικών τύπων της θρησκείας, δηλ. των τελετών και των εθίμων, ενώ τη μυστηριακότητα τη φυλάει για άλλες εκφάνσεις της ζωής.

Στο σχολείο στη Γερμανία των παιδικών ετών του ποιητή κυριαρχούσε το γαλάζιο, γαλάζιο στους τοίχους, ένα χρώμα αντιγερμανικό, προερχόμενο από τη λαχτάρα των Γερμανών για τον Νότο, μα οπωσδήποτε που μέσω της ελληνορωμαϊκής Μεσογείου έγινε το τυπικά ευρωπαϊκό χρώμα, το οποίο σήμερα βλέπουμε ως μπλε στη σημαία της φασιστικής Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Δεν ξέρουμε αν ο ποιητής είχε υπόψη του αυτό που γνωρίζουν σήμερα οι τουρίστες, ότι το χρώμα ως επιφάνεια της «Ελλάδας» είναι το γαλανό. Θα το ήξερε, σίγουρα, από τους περιηγητές που διάβαζε. Οπωσδήποτε, όμως, δεν έχουμε αμφιβολία ότι θα γνώριζε το χρώμα της Ελλάδας του πνεύματος, το γαλαζόμαυρο της καταιγίδας απ' όπου κρέμονται οι κεραυνοί του Δία, συμβολικά η αιγίδα με τα φίδια τριγύρω, σύμβολο της θεάς του νου, της Αθηνάς, μια αιγίδα που σκοτώνει αλλά και προστατεύει και αναζωογονεί.

2η γραφή

*Και επικλήσεις, καθώς κοιτάζοντας έξω, σε
Αθανασία και ήρωες·
Πολύ είναι οι μνήμες.*

3η γραφή

*Και κοιτάζοντας στα εξώτερα, επικλήσεις προς
Αθανασία και ήρωες·
Πολλές είναι οι μνήμες.*

Η θέαση και ο προσανατολισμός είτε προς το έξω είτε προς το μέσα, προς το εξώτερο και το ενδότερο, καθορίζονται από τη στάση απέναντι κυρίως στον εαυτό, και δευτερευόντως προς τους άλλους. Το εξώτερο εδώ, το έξω που συνιστά τους άλλους ως αναποδογύρισμα του εαυτού, σηματοδοτείται από την ανθρώπινη ονειρολογία της αθανασίας, όπως συμβολίζεται από τους ήρωες.

Οι αρχαίοι Έλληνες ήρωες για τον Χέλντερλιν είναι η φανταστική επέκταση του ανθρώπου στο έπακρο του κάλλους, στο έπακρο της γενναιότητας, στο έπακρο όλων των αρετών και, βεβαίως, όλων των παθών που προοιωνίζουν τη διαλεκτική των απολαύσεων. Εντέλει, στο έπακρο όχι μόνο της νίκης, αλλά κι όλων των ζόφων, των ηττών και των θανάτων που μπορεί να βιώσει ανθρώπινη φύση: Η αρμονική συμφωνία των αντιθέτων, του ηρωισμού και του πάθους, του κάλλους και του θανάτου, της νίκης και του καταποντισμού, είναι το ανώτερο στο οποίο μπορεί να φτάσει η ανθρώπινη φύση, για τον ποιητή.

Αυτό λοιπόν, το έπακρο του ήρωα, συνιστά τη μόνη κατορθωτή αθανασία. Αλλά προϋπόθεση του ήρωα είναι η μνήμη. «Πολύ είναι οι μνήμες»· ο ήρωας φυτρώνει όπου καίει η «φλεγόμενη Βάτος» της μνημοσύνης (Ελύτης), δηλ. όπου υπηρετείται η ανθρώπινη ανάγκη για τη συνέχεια στο ωραίο και στο αγαθό, αλλιώς ο ήρωας είναι ανακόλουθος, δεν γεννάει μιμητές και καλύτερους, είναι φυτό που ανάβει και σβήνει στην ερημιά.

1η γραφή

Ωραιότερα όμως
Ανθίζουν για τους οδοιπόρους οι δρόμοι
στο ελεύθερο αλλάζουν όπως σπόρος.
Η Αβινιόν δασωμένη πάνω από το Γκότχαρντ
Σπιρουνίζεται το άτι, δάφνες
Θροϊζουν γύρω από τον Βιργίλιο και ότι
Ο ήλιος όχι
Άνανδρα ψάχνει, ο τάφος. Ρόδα του βάλτου
Φυτρώνουν
Πάνω στις Άλπεις. Άνθη αρχίζουν
Μπρος στις πύλες της πόλης, σε ισοπεδωμένους δρόμους άχαρα
Όπως κρύσταλλα να φυτρώνουν στην έρημο της θάλασσας.
Κήποι μεγαλώνουν γύρω από το Γουίνδσορ. Κατά ψηλά
Τραβά, από το Λονδίνο
Το αμάξι του βασιλιά.
Όμορφοι κήποι οικονομούν την εποχή.
Στο κανάλι. Βαθιά όμως βρίσκεται
Ο επίπεδος ωκεανός καυτός.

Ολόκληρη η παραπάνω ανάπτυξη της 1ης γραφής, παραμερίζεται από τον ποιητή στη 2η και στην 3η. Υποθέτουμε ότι εξοβελίζεται ως περιγραφική και περιπτωσιολογική, μακριά από αυτό που ήταν οι απαιτήσεις της ποιητικής διάνοιας του Χέλντερλιν στο μεταίχμιο πριν ωκεανιστεί μες στην τρέλα και αυτοανααιρεθεί.

Κατ' αρχάς, εδώ η οδοιπορικότητα επεκτείνεται πέραν της Εκκλησίας και της πόλεως. Ο οδοιπόρος έχει φτάσει σε μια φιλόξενη αστική και θρησκευτική αγκαλιά που μάλλον παραπέμπει στα βιώματα της παιδικής του ηλικίας, ηλικίας όλων μας, όμως θέλει να την υπερβεί για να ξαναπαραδοθεί στην αναρχία του δρόμου. Ο σπόρος είναι μια μόνο στιγμή της μορφής πριν από μια σειρά μεταβολών που θα οδηγήσουν διαδοχικά στη βλάστηση, στο φυτό, στο άνθος, στον καρπό και πάλι στον σπόρο, κι όλο τούτο είναι μια αέναη εναλλαγή επιπέδων και αντιπαραθέσεων, μια πάλη αρμονιών, καθώς «αλλάζουν για τους οδοιπόρους οι δρόμοι μες στο ελεύθερο».

Τα ουσιαστικοποιημένα επίθετα, το *ελεύθερο*, το *γαλάζιο*, το *σιωπηλό*, το *σκοτεινό*, είναι μια χελντερλίνεια επινόηση που εκμεταλλεύτηκαν στο κατόπι πολλοί ποιητές, εξόχως του γερμανόφωνου κόσμου, όπως ο τόσο σπουδαίος και τόσο παραμερισμένος Γκέοργκ Τρακλ, στον οποίο τα ρήματα και τα ουσιαστικά –φετίχ των φιλολόγων και των φιλολογούντων ποιητών– δεν είναι το κέντρο του ποιήματος, μα τα επίθετα που παίρνουν δυναμική και θέση ουσιαστικών: *ένα γαλάζιο, ένα σιωπηλό, ένα σκοτεινό*.

Αλλά όχι μόνο τούτα. Εδώ εισάγεται από τον Χέλντερλιν το κεφαλαιώδες ζήτημα της Ελλάδας που οι Δυτικοί καταλαβαίνουν μόνο σε δικές τους ιστορικές καμπές, όταν κυριαρχούν οι ήρωες και όταν πρυτανεύουν η άρνηση της καθεστωτικής συνείδησης και το αίμα. Το ζήτημα της ελευθερίας. Αν αντιμετωπίσει κανείς το ζήτημα της ελευθερίας ιστορικά και φιλοσοφικά, μετά την Ελλάδα μόνο στον καιρό της Γαλλικής Επανάστασης, στην οποία έλπιζε πολύ ο Χέλντερλιν, θα το δει κεντρικό κάθε δυνατού κόσμου παρόντων και επιθυμητών ιδεών, και κατόπιν μόνο αποσπασματικά σε επαναστάσεις, πολέμους και ατομικές περιστάσεις, όταν ο θάνατος μέλλει κάθε ανθρώπου ενώ οδεύει προς την ελευθέρωση και όταν, πράγματι, «ο δρόμος στο ελεύθερο αλλάζει όπως σπόρος».

Οι ποιητές αυτοαποκρύπτονται μες σε καθαφικές πανοπλίες, των οποίων το ατσάλι είναι λέξεις που δεν μπορείς να σπάσεις το κελυφός τους. Για παράδειγμα, ο Χέλντερλιν στην πρώτη εκδοχή της «Ελλάδας» αναφέρει την Αβινιόν, έδρα μια εποχή των παπών. Γκότχαρντ είναι ο Γερμανός άγιος του Μεσαίωνα που έχτισε ναούς και μοναστήρια· αλλά πιθανότερο να εννοείται η ορεινή ελβετική πόλη Γκότχαρντ, γνωστή και σήμερα για την υπέροχη φύση της – ο ποιητής είχε οδοιπορήσει και στην Ελβετία. Επίσης, όμως Gontard λεγόταν η αγαπημένη του ποιητή, η Διοτίμα του. Τι τελικά εννοεί, δεν ξέρουμε. Η οικογένεια του ποιητή, πάντως, ήταν Καθολικοί. Ο ίδιος είχε επηρεαστεί από τον πιετισμό, που αρνιόταν τους ναούς, το ιερατείο και τους εξωτερικούς τύπους των θρησκειών, διδάσκοντας την προσωπική σχέση του ανθρώπου με τον θεό.

Ο Βιργίλιος είναι βεβαίως εύλογος. Επίσης εχθρικός προς το νόημα του ελληнизμού γιατί εκκυδίασε και σχεδόν ανέστρεψε τον αισθησιακό και πνευματικό ιδεοκόσμο του Ομήρου, όμως μπορεί οπωσδήποτε να σταθεί αρκετά ανέτως εδώ, έστω κι αν δεν είναι από τα φετίχ του Χέλντερλιν, όπως είναι ο Διόνυσος, η Διοτίμα, ο Αλκιβιάδης, ο Εμπεδοκλής κ.λπ. Ο Βιργίλιος υπήρξε απλά ένα

λατινικό μάθημα των ευρωπαϊκών σχολείων, που έκρυψε από τα μάτια πλείστων Δυτικών διανοούμενων και ποιητών μια για πάντα τον Όμηρο.

Η μεγαλύτερη από τις πεζοπορίες του ποιητή τον οδήγησε έως το Μπορντό της Γαλλίας, που βρίσκεται στην αντίθετη κατεύθυνση απ' ό,τι η Αβινιόν. Έτσι, εκείνο που επεξηγεί στα μάτια μας την Αβινιόν στο ποιητικό σύμπαν του μεγάλου της Τυβίνγκης, δεν είναι μόνο η καθολική καταβολή του· είναι το δάσος γύρω από το ανάκτορο των εξόριστων παπών, όπως και γύρω από το ελβετικό Γκότχαρντ. Το δάσος που υπήρξε για χιλιετίες όλη η Ευρώπη, και που το ορέγεται ο Χέλντερλιν επειδή παραπέμπει σε μια ελληνική Αρκαδία – το Μαύρο Δάσος, Μαυρόδασος, Swarzwald, το Hartz, οι μαγικοί τόποι όπου το δέντρο κυριαρχεί επί των ανθρώπων, όπου οι όμορφοι και πονηρούληδες ελληνικοί και γκετικοί δαίμονες, ο σάτυροι, οι Νεράιδες, καθιστούν τα πάντα δυνατά.

Έτσι, πορευόμαστε υποθέτοντας: οι δάφνες θροΐζουν γύρω από τον αρχαίο Ρωμαίο ποιητή, που μπορεί να μην κατάλαβε τους Έλληνες δασκάλους του όμως κόπιασε πολύ, και που οπωσδήποτε ο Δάντης τον εξαγίασε ως οδηγό του μες από την ευρωπαϊκή Κόλαση – όχι την ελληνική. «Ρόδα του Βάλτου» ανθίζουν στις γερμανικές Άλπεις, και σε κάθε αλπική ζώνη των βουνών της Ευρώπης: νούφαρα. Κι άλλα άνθη μπρος στις πύλες των πόλεων, σε ισοπεδωμένους δρόμους, «όπως κρύσταλλα (ίσως πάγου) να φυτρώναν στην έρημο της θάλασσας». Γύρω στα ανάκτορα του Γουίνδσορ μεγαλώνουν κήποι. Ενώ κυλά έξω από το Λονδίνο το αμάξι του Βασιλιά της Αγγλίας –του κατ' εξοχήν βασιλιά, σύμβολου όλων των βασιλιάδων–, «όμορφοι κήποι οικονομούν την εποχή».

Αυτό είναι το ανακομμένο απότοκο της 1ης γραφής της «Ελλάδας», η φύση, με τη μορφή ανθών, που κυριεύει τις πόλεις και τις αυλές των βασιλιάδων. Η ομορφιά των λουλουδιών συνιστά μια οικονομία, κόντρα σε κάθε «οικονομία» των κυβερνήσεων και των καθεστώτων. Πρόκειται, όπως λέει κι ο Ελύτης, εκ των κληρονόμων του Χέλντερλιν, για μια «επανάσταση φυτών και λουλουδιών».

Αλλά τούτο δεν είναι αρκετό στον ποιητή, και με το ακόλουθο κόβεται οριστικά και σβήνει η 1η γραφή της «Ελλάδας»: «Βαθιά όμως βρίσκεται ο επίπεδος ωκεανός καυτός». Αυτός ο ζέων ωκεανός, η μήτρα απ' όπου ξεπήδησε το παν, καίει κι αναγεννάει. Εδώ παρατάει ο τριαντάχρονος ποιητής το ποίημά του, στο καταρράχι πριν την άβυσσο της τρέλας. Αλλά, ατενίζοντας αυτή την άβυσσο, το ξαναρχίζει σε δεύτερη και σε τρίτη εκδοχή, προσπαθώντας να μας διδάξει την εμπειρία του, τι να κάνουμε μετά δύο χιλιάδες χρόνια με αυτό το ιπτάμενο τέρας μες στον καιρό, την «Ελλάδα» του.

2η γραφή

*Και όπου η Γη μετά από ερμώσεις ακολουθεί
Πειρασμούς των αγίων, μεγάλους νόμους, η ενότητα
Και τρυφερότητα και σ' όλο τον ουρανό κατόπιν
Παρουσιάζονται και τραγουδούν
Άδοντα σύννεφα. Γιατί πάντα ζει
Η φύση.*

3η γραφή

Όταν

Αντηχώντας η Γη καθώς τομάρι μοσχαριού,
Μετά από ερημώσεις, πειρασμούς των Αγίων,
Απεξαρχής μορφώνεται το έργο,
Μεγάλους νόμους θεσμοθετεί, γνώση
Και τρυφερότητα και το πλατύ περίβλημα του ουρανού, και κατόπιν
Επιφαινόμενα τραγουδούν άδοντα σύννεφα.
Γιατί είναι σταθερός της Γης
Ο ομφαλός. Ξαναρχινούν δηλαδή στο χόρτο των όχτων
Οι φλόγες και τα βασικά
Στοιχεία.

Είναι δύσκολο να βηματίσεις πάνω στη γραμματική μιας ξένης γλώσσας όταν περιδινίζεται. Αλλά η γλώσσα της ποίησης είναι μία, είτε σε οποιαδήποτε αρχαιότητα είτε σε οποιονδήποτε σύγχρονο κόσμο. Η γραμματική, το συντακτικό, αποτελούν ενιαία ευλογία μάθησης που ο ποιητής πρέπει αρχικά να ρουφήξει ως το μεδούλι της και μετά να καταστρέψει, ώστε η γενετική της ποίησης να επανιδρύσει το επέκεινα του Λόγου. Έτσι, οι γνώσεις μου των Γερμανικών, μπορεί να μη φτάνουν ώστε να μεταφράσω επαρκώς σε αυτό το σημείο τη 2η και την 3η γραφή της «Ελλάδας». Άλλωστε και οι ίδιοι οι Γερμανοί δυσκολεύονται να αναλύσουν όχι μόνο τα δύσκολα ή ατελή ποιήματα του Χέλντερλιν, μα και πλείστα από τα απλά του. Σε αυτό τον τομέα πέτυχε πολλά ο Χάιντεγκερ, όχι μελετώντας το σύνολο του έργου του ποιητή, μα ξεκομμένα ποιήματα, στίχους και φράσεις.

Επιπλέον, εδώ περισσότερο παρ' ότι σε άλλα σημεία το ποίημα είναι εντελώς τεθραυσμένο — ατελές στο συντακτικό και στη λεκτική δομή του.

Αλλά μπορούμε, ίσως, να τολμήσουμε μια περιγραφή στοιχειακών όντων που ο Χέλντερλιν όρισε στους παραπάνω στίχους ως σύνορο προς την Ελλάδα του και ως μύρο της δικής του Ιστορίας:

Θάνατος· η Γη ερημώνεται όταν ο άνθρωπος αποστασιοποιείται από τα ουσιώδη της σάρκας του και των λέξεων, όταν υπακούει στη κυδαιότητα του συμφέροντος, της διάλυσης κάθε έννοιας όντος και έρωτα. Διεξάγονται οι πειρασμοί των ανθρώπων που αρνούνται να υποκύψουν στην κοινωνική και διανοητική συμβατικότητα: των αγίων. Περνάει καιρός μες στην διάλυση και τέλος η Γη αντηχάει (βλ. τον τύπο στον Κάλβο), καθώς λέει ο Χέλντερλιν, σαν τομάρι βοδιού τεντωμένο σε τύμπανο, σαν μουσική Διονύσου που σκοτώνει τα γέρικα και ξεσηκώνει τα νεαρά. Γεννιούνται καινούργιες μορφές. Η ερήμωση, η κατάστροφή, είναι το αναγκαίο έδαφος όπου θα φυτρώσει η ανόρθωση.

Κι έτσι ξεκινάνε πάλι από την αρχή τα πάντα, «μεγάλοι νόμοι θεσμοθετούνται από τη μητέρα Γη», η γνώση και η τρυφερότητα καθώς και το πλατύ περίβλημα του ουρανού, ξαναστερεώνονται για το ατελές ανθρώπινο μάτι, και ύστερα παρουσιάζονται στους ανθρώπους σύννεφα που τραγουδούν. Γιατί η Γη διακρίνεται από μια σταθερότητα πέραν των θεωριών και των λέξεων: «εί-

ναι σταθερός ο ομφαλός της Γης». Και ενώ φαινομενικά έχει πεθάνει η ζωή, τότε στις γόνιμες όχθες των ρυακιών, μες στην προμηθειική λάσπη, ξαναρχίζουν τον κύκλο τους τα πρωταρχικά στοιχεία και η φλόγα του βίου.

Πέρα από την υπόδειξη ότι η ανθρωπότητα καταστρέφεται ολοένα, και μετά ξαναγεννιέται μέσω των ηρώων της σάρκας και του νου, αν προσπαθήσουμε να μαντέψουμε τις πηγές του Χέλντερλιν τις σχετιζόμενες πιθανώς με μια αντίληψη περί φύσης την οποία επεξεργάζεται ποιητικά εδώ, θα πρέπει μάλλον να προσανατολιστούμε προς δύο αντιθετικές θεωρίες. Από την μια όσον αφορά τη λάσπη και το χόρτο των όχθων όπου ξαναεμφανίζονται τα «πρωταρχικά στοιχεία», μπορούμε να διακρίνουμε πιθανότατα αναφορά στην αρχαία ελληνική θεωρία που παραδέχονταν ο Αριστοτέλης, ο Θεόφραστος, ο Διοσκουρίδης, σύμφωνα με την οποία στην ύλη, στο υγρό χώμα, στη λάσπη, μπορεί να γεννηθεί αυτόματα ζωή. Με βάση τούτη τη διαδικασία, οι Έλληνες φιλόσοφοι και ιστορικοί πίστευαν όχι μόνο στην προέλευση της ζωής από την ανόργανη ύλη, αλλά και σε ένα είδος εξέλιξης των ειδών, καθώς επίσης και στην καταγωγή του ανθρώπου από τα ζώα: Ο άνθρωπος κάποτε ήταν ένα ζώο, με στοιχειώδη, σχεδόν άναρθρο λόγο, καθώς αναφέρουν φιλοσόφοι όπως ο Αριστοτέλης, αλλά και ιστορικοί όπως ο Διόδωρος Σικελιώτης, που έγραφε περί των αρχαίων επηρεασμένος από ιδέες των συγχρόνων του και κυρίως των παλαιότερων.

Αντιθετική προς τούτες τις απόψεις, που γέννησαν τη σημερινή θεωρία περί της προέλευσης της ζωής αλλά και περί της εξέλιξης, είναι η αντίληψη που υποφώσκει σε αυτούς τους στίχους, για τις καταστροφικές δυνάμεις οι οποίες επενεργούν στον πλανήτη και για τους νέους φυσικούς νόμους που θεσμοθετούνται σε κάθε αναγέννηση, όταν η Γη αντηχάει σαν τομάρι σε τύμπανο και τα βασικά στοιχεία ξαναρχίζουν τη ζωή στις γόνιμες όχθες των ποταμών. Πιστεύουμε ότι εδώ πρόκειται για μια αναφορά στην «θεωρία των καταστροφών», του Ζορζ Κιβιέ (1769-1832), που ήταν πολύ της μόδας την εποχή της νιότης του ποιητή. Ο Κιβιέ πίστευε ότι ο πλανήτης Γη και συνακόλουθα ολόκληρος ο έμβιος κόσμος υφίστανται κατά καιρούς σαρωτικές καταστροφές, κάτι ανάλογο με τον Κατακλυσμό, που αφανίζουν κάθε ζωντανό πλάσμα. Κατόπιν, η φύση ή ο θεός γεννούν εκ του μηδενός νέες ζωές μορφές, όχι σιγά-σιγά μα έτοιμα και πλήρως διαμορφωμένα τα είδη, όπως αναφέρεται ότι έκανε κι ο θεός στη *Γένεση*. Οι ζωικές και φυτικές αυτές μορφές είναι κάθε φορά διαφορετικές προς τις προϋπάρχουσες, πλην του ανθρώπου που τον έφτιαξε ο θεός πλήρη από την αρχή και παραμένει πάντα ανάλλαχτος. Έτσι ο Κιβιέ, σπουδαίος φυσιοδίφης και ζωολόγος, προσπαθούσε να ερμηνεύσει τη θεωρούμενη ακόμα τότε ως μυστηριώδη ύπαρξη των απολιθωμάτων, που μαρτυρούσε για ζώα και φυτά παντελώς διαφορετικά απ' αυτά που γνωρίζουμε σήμερα.

Η αντίληψη αυτή πολεμήθηκε με βάση τον ορθολογισμό του Διαφωτισμού από τον Ζαν Μπατίστ Λαμάρκ (1744-1829) και τον μαθητή του, Ζοφρούα ντε Σεντ Ιλέρ (1772-1844), εισηγητές μιας πρώιμης αλλά ήδη εξαιρετικά επεξεργασμένης θεωρίας περί εξέλιξης των ειδών, μάλιστα όχι πάντοτε μέσω ομαλής εξελικτικής διαδικασίας αλλά και μεταλλάξεων με άλματα, κάτι που σήμερα

γνωρίζουμε ότι είναι απολύτως ορθό. Μια διαμάχη που έληξε οριστικά για την επιστήμη με το έργο του Δαρβίνου, αλλά παραμένει ζωντανή για κάποιους υπερθρησκευόμενους αντιδραστικούς, κυρίως χριστιανούς και μουσουλμάνους, οι οποίοι βρίσκουν τη θεωρία των αλληπάλληλων καταστροφών και την απουσία της εξέλιξης πιο ταιριαστές προς τον θρησκευτικό μύθο περί δημιουργίας του ανθρώπου από τον θεό. Επίσης, η ίδια θεωρία υποστηρίζεται από ορισμένους μυστικόπαθους που κλείνουν τα μάτια και μπρος στη φύση και μπρος σε οποιαδήποτε έννοια ορθού Λόγου.

Ενδεχομένως ο Χέλντερλιν, που ενδιαφερόταν πολύ για τις θετικές επιστήμες, να έβρισκε ποιητική αυτήν τη θεωρία, την οποία μάλλον υπονοεί εδώ. Υποθέτουμε ότι θα γνώριζε την εξελικτική θεωρία των Λαμάρκ και Σεντ Ιλέρ, που καταβάθος βασιζόταν στις αρχαιοελληνικές αντιλήψεις, όμως η άποψη των αλληπάλληλων καταστροφών θα ταίριαζε σίγουρα επίσης με την πάγια ιστορική αντίληψή του περί των μεγάλων πολιτισμών και μάλιστα της αρχαίας Ελλάδας, που αφανίζονται μες στην ακμή τους και θα ξαναγεννηθούν σε πλήρη δόξα ώστε να ξαναφωτίσουν την ανθρωπότητα. Στο ζήτημα αυτό, μπορούν επίσης να διαπιστωθούν επιρροές του από τον Λάιμπνιτς, τον Καντ και ίσως από τον συνομήλικό του και παιδικό του φίλο, Χέγκελ.

Η ίδια ιστορική αντίληψη περί καταστροφών και αναγεννήσεων εκτίθεται και στο ποίημά του «Ψωμί και κρασί», καθώς και σε άλλα έργα του.

2η γραφή

*Όπου όμως υπερβολικά
Το ασύνδετο λαχταράει τον θάνατο
ενώ το ουράνιο αποκοιμείται και η πίστη του Θεού,
Το έλλογο λείπει.
Αλλ' όπως ο χορός
Σε γάμο,
Ακόμη κι από το ελάχιστο μπορεί να προκύψει
Μεγάλη απαρχή.*

3η γραφή

*Όλο νόημα όμως ζει ψηλά ο αιθέρας. Αλλ' αργυρό
Σε καθαρές μέρες
Είναι το φως. Σαν σημάδι της αγάπης,
Σαν μενεξές κυανή η Γη.
Ακόμη και από το ελάχιστο μπορεί να προκύψει
Μεγάλη απαρχή.*

Η αιτία της καταστροφής είναι η έλλειψη της ένωσης, της διαλεκτικής σύνδεσης μεταξύ των ομοίων αλλά και των αντιθέτων. Στο επιγραμματικό του δίστιχο που επιγράφεται «Η ρίζα κάθε κακού», είδαμε να αναφέρεται ότι: Το ενιαίο είναι θεϊκό και καλό. Αλλ' από πού έρχεται η μανία / Στους ανθρώπους,

καθένας να είναι ένας και ένα; Η συνένωση δυνάμεων φαινομενικά πολέμιων μεταξύ τους, ο συνασπισμός ροπών και αντιθέσεων εντός του Είναι, φέρνει την αρμονία ως κατάσταση του ανθρώπου, που συμφωνεί άλλωστε με τη νομολογία της φύσης. Όταν όμως «καθένας είναι ένας και ένα», όταν αρνείται η ανθρωπότητα την πολλαπλότητα όσο και την αρμονία των αντιθέτων, τότε πέφτει σε ύπνωση το ουράνιο στοιχείο του ανθρώπου και εντέλει εκλείπει ο ορθός Λόγος.

Αλλά από το πιο ελάχιστο μπορεί να «προκύψει μεγάλη απαρχή» και να ξαναρχίσει η αναγέννηση. Παρά τη διάλυση και την οντολογική απομόνωση, που οδηγούν στην έκπτωση του ορθού Λόγου, «Όλο νόημα ζει ψηλά ο αιθέρας», και στέλνει το αργυρό φως του σαν σημάδι της αγάπης του στη Γη, που λάμπει κυανή-ιώδης όπως το άνθος της ίριδας, του μενεξέ. Ως ποιητική της μορφής, η ιδέα του ποιητή για την ένωση των αντιθέτων εικονίζεται από τον χορό των στοιχειακών δυνάμεων, του αργυρού φωτός του (θεού) αιθέρα/ήλιου και του κυανοιώδους της Γης/ανθρωπότητας, που κατόπιν οδηγεί στον γάμο, την εναρμόνια ένωση η οποία προοιωνίζει τη γέννηση, και για τη φύση και για τον άνθρωπο.

Η εικόνα του γάμου Ουρανού και Γης προέρχεται φυσικά από την αρχαιότητα, για παράδειγμα όπως παρουσιάζεται μεγάλοπρεπα από τον Αισχύλο σε απόσπασμα χαμένου έργου του. Μιλάει η θεά του έρωτα, η Αφροδίτη, και εξηγεί ότι για το άνθισμα και το κάρπισμα της ζωής η ίδια είναι *παραίτιος*, δευτερεύουσα αιτία, ενώ προϋπόθεση αποτελεί ο γάμος του Ουρανού και της Γης:¹⁵

*Ερωτεύεται ο ιερός Ουρανός τη Γη και θέλει να τη διαπεράσει
και συναρπάζεται η Γη από έρωτα για τον γάμο·
κι η βροχή, πέφτοντας από τον πλαγιασμένο Ουρανό,
φιλάει τη Γη· κι αυτή γεννάει στους θνητούς
τις βοσκές των ζώων και τη γεωργική ζωή της Δήμητρας·
και έτσι των δέντρων η άνθηση ολοκληρώνεται
από τον νοτισμένο γάμο. Όλων αυτών εγώ είμαι παραίτιος.*

Η έννοια του θεού στον Χέλντερλιν έχει πολλές φορές διαστρεβλωθεί από μια καθαρά δογματική, χριστιανική σκοπιά, που θολώνει πλήρως και το φιλοσοφικό βάθος της σκέψης του ποιητή που επηρέασε έναν Νίτσε, αλλά και, πρωτίτως, τις αντιλήψεις του για την αρχαία Ελλάδα. Στις ελληνικές προσεγγίσεις του χέλντερλίνειου έργου, τις πιο λανθασμένες απόψεις για το θέμα του θεού αλλά και γενικά, βρίσκουμε στον Τ. Παπατσώνη αρχικά και κατόπιν στον κύκλο του περιοδικού *Ευθύνη*, μέσω των οποίων ο ποιητής φόρεσε στη χώρα μας ένα ένδυμα πιστού χριστιανού του 20ού αιώνα, με ολίγη από αγία Θηρεσία και ισπανικό μυστικισμό. Τη διαστρεβλωτική αυτήν οπτική προσπάθησαν να ανασκευάσουν παλιότερα ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος με υπαινικτικό τρόπο

¹⁵ Αισχύλος, *Αποσπάσματα*, απ. 125· Αθήναιος, *Δειπνοσοφισταί*, 13, 73, 20 κ.ε.

στην *Ιστορία του ευρωπαϊκού πνεύματος* και στα Επιλεγόμενα στον Υπερίωνα με τη λαμπρή μετάφραση του Λαυρέντιου Γκεμερέυ, και πολύ πιο αποφασιστικά ο Βασίλης Λαζανάς με τις αναλύσεις του, τις επιλογές του απόψεων ξένων αντικειμενικών μελετητών και τις μεταφράσεις του στο βιβλίο του για τον ποιητή.¹⁶ Αρκετά επίσης έχουν γραφτεί για το θέμα τις τελευταίες δεκαετίες.

Οι οπτικές για τη θέαση του θείου στον Χέλντερλιν είναι τρεις: Ο βιβλικός θεός θεωρημένος μέσω του πιετισμού, οι θεοί κι οι ήρωες-ημίθεοι της Ελλάδας, και μια πανθειστική λατρεία που έχει σαν κέντρο τη Μητέρα Γη. Οι τρεις αυτοί μίτοι αλληλοπλέκονται αζεδιάλυτα σε όλο το έργο του ποιητή και, όταν ενίοτε υπερισχύει ένας, ουδέποτε αναιρούνται οι άλλοι. Η μορφή του ίδιου του Χριστού συμπλέκεται με του Διονύσου, όπως στο «Ψωμί και κρασί». Ο Διόνυσος δεν είναι ένα προσωπίο του Χριστού καθώς σε μεταγενέστερους ποιητές, μια άδεια μεταφορική επινόηση, αλλά οι δυο τους είναι μια σάρκα και μια φύση, ο γιος του θεού που άλλοτε επιφαινεται ως πανέμορφος, γυμνός μεθυστής, κύριος των άγριων παθών και των Βακχών, ερωτικός ανακινητής και επιστάτης οργίων ιερών όσο και σαρκικών, κι άλλοτε έρχεται επί της Γης με τη μορφή του ευαγγελικού (και όχι του εκκλησιαστικού) Ιησού για να αναγεννήσει τη Γη.

Και κοντά σε αυτόν ο ποιητής ποτέ δεν ξεχνάει ούτε τους Έλληνες θεούς με όλη τη σκευή των ποικίλων ιδιοτήτων τους, ούτε τους ημίθεους-ήρωες, εκείνους που έχουν συμμετάσχει στη χάρι της θεότητας όχι με προσευχή και ασκητισμό, όχι με την απομάκρυνσή τους από την ανθρωπότητα, αλλ' αντίθετα με

¹⁶ Με την ευκαιρία αισθανόμαστε υποχρεωμένοι να ανοίξουμε εδώ μια παρένθεση, και να τονίσουμε την ανάγκη να τεθεί κάποτε ως ζήτημα προς μελέτη η διαστρέβλωση που υπέστη στην Ελλάδα η ποίηση του Χέλντερλιν από τις μεταφραστικές προσεγγίσεις του Τ. Παπατσώνη, πού όχι μόνο είναι από άπιστες έως εντελώς λανθασμένες σε σημεία-κλειδιά, γεγονός που παραμορφώνει ολόκληρο το χέλντερλινικό ποιητικό οικοδόμημα, μα επίσης δημιουργούν στον ανυποψίαστο αναγνώστη με την κομπορρήμονα μορφή τους μια εντελώς εσφαλμένη αντίληψη για τον ποιητή και το έργο του. Ο Παπατσώνης, σε κριτική του για βιβλίο του Άλκη Θρύλου, έγραψε για τον Σολωμό, ποιητική διάνοια παράλληλη και ανάλογη σε πολλά με εκείνη του Χέλντερλιν, ότι «[...] ένας υποκειμενισμός ύποπτος (όχι κακόπιστος) διέπει όλον τον Σολωμό. Έχει υποστεί την πλάνη, που έχουν υποστεί όλοι οι ρωμαντικοί, να θεωρή ανύπαρκτα πράγματα για ψυχικό κόσμο. [...] Η αφετηρία όμως άμα είναι στραβή, καταντά και τ' όλο έργο ασυμπαθές». Και παρακάτω, θέλοντας να επαινέσει κάπως το βιβλίο του Άλκη Θρύλου: «Αλλά τι νόημα έχουν οι συμφωνίες και οι διαφωνίες, όταν βλέπει κανείς μια ολόκληρη δουλειά, μια σύνθεση, της οποίας παρακολουθεί τον κριτικό συνειρμό και ζη κανείς μια-δυο ώρες με έναν ζακύνθιο [...] ποιητή [...]».

Είναι δυσκολο να πιστέψουμε ότι μπορεί να έχει προσεγγίσει ορθά τον μεγάλο Γερμανό κάποιος που θεωρεί ότι η ιδιότυπη συμφωνία ρομαντισμού και κλασικισμού στον Σολωμό, εγγύτητα στον πνευματικό όσο και μορφικό της πυρήνα με εκείνη στον Χέλντερλιν, έχει σαν αποτέλεσμα να θεωρούνται «ανύπαρκτα πράγματα ως ψυχικός κόσμος», και ότι το μόνο που αποκομίζουμε από το «ασυμπαθές» σολωμικό έργο είναι «να ζει κανείς μια-δυο ώρες με έναν ζακύνθιο ποιητή», λες και διαβάζουμε χασμώμενοι κάποιον ελάσσονα επαρχιώτη ποεταάστρο.

Αργότερα ο Παπατσώνης αναθεώρησε μέχρι ενός σημείου τη γνώμη του για τον Σολωμό, μάλλον λόγω επίδρασης από τον φίλο του Γ. Σεφέρη ή και τον Ελύτη, όμως είναι δυνατόν τούτες οι πρώιμες αντιλήψεις του γενικά περί ποίησης να θόλωναν την κρίση του κατά τη μετάφραση των έργων του Χέλντερλιν. Βλ. Τ. Παπατζώνης [Παπατσώνης], «Άλκης Θρύλος, 1. Δ. Σολωμός, 2. Κ. Παλαμάς. Κριτικές ομιλίες», περιοδικό *Νέα τέχνη*, τχ. 7-10 (Ιούλιος – Οκτώβριος 1924, σ. 125-φωτοτυπική επανεκδοση: Ελληνικό λογοτεχνικό και ιστορικό αρχείο (ΕΛΙΑ), Αθήνα 1983.

τη γενναιότητα της δράσης τους και τη θυσία τους στην ένοπλη μάχη για το καλό των ανθρώπων, ως προστάτες τους και υποδείγματα των παιδιών τους.

Έτσι, ακόμα και στο κατ' εξοχήν «ευαγγελικό» του ποίημα «Πάτμος», ο Χέλντερλιν αναφέρεται στον Πατέρα ως γεννήτορα των θεών και της ζωής, που μπορεί να είναι τόσο ο βιβλικός θεός όσο και ο Αιθέρας-Δίας, κι επίσης στον Χριστό με τις παραπάνω διονυσιακές και διόλου χριστιανικές ιδιότητες. Μα όταν μιλάει για τη θεότητα γενικά, γράφει κι εδώ όπως και σε πολλά ποιήματά του «οι Ουράνιοι», διαλύοντας τον μονοθεϊσμό τού ενός προσώπου και διασπείροντας τα οργανικά στοιχεία του Ιεχωβά στις πολλές διαφορετικές υποστάσεις των Ελλήνων θεών και ημιθέων, όπως τους παρουσιάζει και αλλού στην ποίησή του.

Έτσι, εντέλει, ο θεός εδώ δεν είναι ο ένας και μόνος θεός του χριστιανισμού· είναι ένας χελντερλίνειος θεός πολλαπλός. Όσοι θεωρούν ότι τέτοιος θεός και τέτοιος Χριστός είναι δυνατόν να εκφράζουν τη δική τους πίστη στα τρία πρόσωπα της χριστιανικής θεότητας, ας σκεφτούν μόνο αν θα ήθελαν ο Ιησούς να ταυτίζεται με τον θεό του κρασιού και των σκοτεινών οργίων, έναν ερωτιάρη Διόνυσο, αν θα αποδέχονταν ως θεούς, κάτω από το πέπλο του Πατέρα, τον Απόλλωνα και την Άρτεμι, ή αν κοντά στους αγίους θα θεωρούσαν ισότιμους, για να μην πούμε και ανώτερους, δηλαδή ως Αθάνατους, τους ήρωες και τους ημίθεους της αρχαίας Ελλάδας, τον Ηρακλή ή τον Αχιλλέα.

2η γραφή

*Καθημερινά όμως με υπέροχο τρόπο
Ο Θεός φοράει ένα ένδυμα.
Και η κατανόηση αποκρύπτεται στο πρόσωπό του
Και σκεπάζει τους ανέμους με τέχνη.
Και άνεμος και καιρός σκεπάζει
Τον Τρομερό, ώστε όχι πάρα πολύ
Κάποιος να τον αγαπά με προσευχές ή
Η ψυχή.*

3η γραφή

*Καθημερινά όμως, υπέροχα, για την αγάπη των ανθρώπων
Ο Θεός φοράει κι από ένα ένδυμα.
Και η πανγνώση αποκρύπτεται στο πρόσωπό του
Και σκεπάζει τους ανέμους με τέχνη.
Και αέρας και καιρός σκεπάζει
Τον Τρομερό, ώστε κάποιος όχι τόσο πολύ
Να τον αγαπά με προσευχή, αλλά
Με ψυχή.*

Ο Χέλντερλιν γνωρίζει ο ίδιος ότι η αντίληψή του περί θεότητας δεν είναι εύκολο να γίνει κατανοητή και αποδεκτή από ανθρώπους οι οποίοι έχουν εθιστεί

στις μονοκόμματα εικόνες που εκφράζουν μονοδιάστατες έννοιες, έτσι ώστε καταλήγει «καθένας να είναι ένας και ένα». Στον λόγο «φύσις κρύπτεσθαι φιλεί» («Η φύση αγαπάει να κρύβεται») του Ηράκλειτου, συμπαραθέτει τους εναρκτήριους στίχους της «Πάτμου»: *Κοντά είναι / και δύσκολο να συλληφθεί ο θεός. / Αλλά όπου είναι κίνδυνος, / βλασταίνει επίσης το σωτήριο.*

Η χρήση του ρήματος *sein, είμαι*, «Κοντά είναι» (*Nah ist*), «όπου είναι κίνδυνος» (*Wo Gefahr ist*), σηματοδοτεί τον θεό ως *Είναι* εγγύς του ανθρώπου, μεταφέροντας το ηρακλείτειο *κρύπτεσθαι* σε μια τόσο κοντινή απόσταση στο θνητό Είναι, ώστε η διάνοια του ανθρώπου να μη δύναται εύκολα να συλλάβει (*fassen*) τόσο το οντολογικό νόημα της φύσης όσο και της θεότητας, και με την έννοια της αισθητηριακής οικειοποίησης και με την έννοια της διανοητικής σύλληψης. Γι' αυτό αποτελεί σφάλμα να μεταφράζεται ο στίχος *Nah ist* ως «Κοντά βρίσκεται», δεδομένου ότι εδώ ο ποιητής δεν αναφέρεται σε μια χωρική τοπολογική, μα μια οντολογία του αχωρήτου: το Είναι του θείου μες στην ανθρώπινη καθημερινότητα.

Οι στίχοι που ακολουθούν, στο ποίημα «Ελλάδα», επεξηγούν και συμπληρώνουν τα παραπάνω:

3η γραφή

*Und Luft und Zeit denkt
Den Schröcklichen, daß zu sehr nicht eins
Ihn liebet mit Gebeten oder
Die Seele.*

Κατά λέξη:

*Και αέρας και καιρός καλύπτει
Τον Τρομερό, ώστε όχι και πάρα πολύ κανείς
Να τον αγαπά με προσευχές, ή [το oder, ή, δηλώνει εδώ το «αλλά»]
Η ψυχή.*

Δηλαδή, με απλά λόγια, ο χελντερλίνειος θεός θέλει να προστατέψει τους θνητούς από την υπερβολική αφοσίωση σε αυτόν, που γίνεται αρρώστια, καθώς διαμορφώνονται σχέσεις εξάρτησης με τις εξωτερικές μορφοποιήσεις της πίστης όπως ο ναός, ακόμα και η συμπαθητική εκκλησία του μικρού χωριού για την οποία μιλάει στην αρχή ο ποιητής. Για τούτο ο θεός του Χέλντερλιν φοράει κάθε μέρα τη λαμπρότητα και τη διαρκώς μεταβαλλόμενη ομορφιά της φύσης ως προσιτό σε αισθήσεις και σε διάνοια ρούχο, γίνεται οικείος, αέρας και καιρός ως εικόνες της εναλλαγής των εποχών, έτσι ώστε ο άνθρωπος να τον αγαπά και να τον τιμά όχι στους ναούς στο πλαίσιο της θρησκευτικής τυπολογίας, αλλά με την ψυχή.

Ουσιαστικά, εδώ προτείνεται η απομάκρυνση από τις Εκκλησίες όλων των χριστιανικών δογμάτων, και η λατρεία της ιδιότυπης χελντερλίνειας θεότητας

μέσω μονάχα της ψυχής, στην ύπαιθρο όπως θα δούμε παρακάτω, μακριά από τους ναούς που φορτώνουν τον άνθρωπο με ένα πλέγμα αλληπάλληλων υποταγών του σε μια κλιμακωτή τυραννία, απομακρύνοντάς τον από τον θεό, ο οποίος εκδηλώνεται ως φύση και ομορφιά.

Η ομορφιά, λοιπόν, είναι το μέγιστο δώρημα του θεού στον άνθρωπο, εκείνη ακριβώς που αποκρύπτει τον Τρομερό (*den Schröcklichen*), του οποίου η θέαση θα μπορούσε να συντρίψει τον θνητό, όπως κατέκαψε ο Δίας μόνο με την όψη του τη μητέρα του Διονύσου, τη Σεμέλη, όταν εκείνη τον παρακάλεσε να εμφανιστεί μπροστά της με τη θεϊκή του φύση κι όχι μεταμφιεσμένος σε άνθρωπο.

Το νόημα των στίχων αυτών της «Ελλάδας» υπογραμμίζει και διαμορφώνει ως αισθητική και ως ευλογία τού ανθρωπίνου όντος τού μονίμως σε λαχτάρα απόλαυσης της ομορφιάς και μονίμως σε κίνδυνο θανάτου, ένας ακόμη μαθητής του Χέλντερλιν, ο Ρίλκε: «*το ωραίο δεν είναι παρά η απαρχή του Τρομερού (des Schrecklichen) που μόλις και τ' αντέχουμε*». Και την ανάγκη «απελευθέρωσης του θεού», άρα και του ανθρώπου, από τη θρησκεία και τους ναούς, το ξετυλίγει ο ίδιος αναλυτικότερα με μεγαλόπρεπο τρόπο στο ποίημά του «Θεός στον Μεσαίωνα».¹⁷

Με τους στίχους αυτούς ο Χέλντερλιν εγκαταλείπει και τη 2η γραφή της «Ελλάδας» και, στην 3η και τελευταία, ατελή επίσης προσπάθεια να ολοκληρώσει το ποίημα, συνεχίζει:

3η γραφή

Γιατί ήδη από παλιά στέκεται ανοικτή
Σαν σελίδες για να διαβαστεί, ή σαν γραμμές και χαράγματα
Η φύση
Και πιο χρυσαφένιοι ο Ήλιος κι η Σελήνη,
Μα κατά καιρούς
Όταν μέλλει ν' αφανιστεί η αρχαία παιδεία
Από τη Γη, τότε μες από τις ιστορίες
Πλασμένον, θαρραλέον ξιφομάχο δημιουργεί η Γη,
Παρόμοια κι απ' τα ύψη ο Θεός. Αμέτρητα βήματα
Δρασκελάει βέβαια εκείνος, αλλά καθώς χρυσά άνθη
Συμπράττουν οι δυνάμεις της ψυχής με της ψυχής τις συγγένειες,
Γιατί με ευχαρίστηση πάνω στη Γη
Η ομορφιά κατοικεί, και καθένα πνεύμα
Συγγενικότερα συντροφεύει τον άνθρωπο.

Η φύση στέκει σαν βιβλίο ανοικτό και προσιτό: καθένας μπορεί να τη διαβάσει, και αυτή και τον ήλιο και τη σελήνη, σαν γραφές με ψηφία του αλφαβήτου και ιερογλυφικά. Όταν όμως σε κακές εποχές κινδυνεύει να αφανιστεί η

¹⁷ Ρ.Μ. Ρίλκε, *Οι ελεγείες του Ντουίνο*, «Η πρώτη ελεγεία», στ. 4-5. Το ποίημα «Θεός στον Μεσαίωνα», βλ. στο ψηφιακό τεύχος μας για τον Ρίλκε.

αρχαία ελληνική γνώση που επιτρέπει την ανάγνωση του βιβλίου της φύσης, τότε η Μητέρα Γη και ο θεός συνεργάζονται ώστε να γεννηθεί ένας άνθρωπος που θα πολεμήσει για να επέλθει η αναγέννηση της παιδείας, η αναγέννηση του ανθρώπου. Και αυτό θα γίνει με την επίδραση των ενεργοποιών μύθων και των κειμένων που σώζονται από την αρχαιότητα, αλλά και των σύγχρονων ισάξιών τους, των λόγων που μπορούν να επιδράσουν θετικά στον νου ώστε να διαλυθούν τα σκοτάδια της υποχώρησής στο μη-πολλαπλό, στο μονοδιάστατο – της καθίζησης της ψυχής στην αγνωσία και στον θάνατο.

Ο Χέλντερλιν χρησιμοποιεί εδώ, καθόλου τυχαία, τη λέξη *Geschichten*, που έχει την έννοια των αφηγήσεων, της διήγησης μύθων και λόγων, αλλά και την έννοια της Ιστορίας, της επιστημονικής μελέτης και καταγραφής των ανθρωπινων καταστάσεων. Έτσι, ο «θαρραλέος σπαθιστής» που γεννούν ο θεός και η Γη για να αναζωπυρώσει την αρχαία παιδεία, μπορεί να είναι δημιουργός, ποιητής, φιλόσοφος ή γενικά άνθρωπος των υψηλών προδιαγραφών του νου. Ενδεχομένως ο ποιητής, παρ' ότι πάντοτε σεμνός, υπονοούσε εδώ τον εαυτό του ως εκείνον που ήρθε να ερμηνεύσει την αρχαιοελληνική προσέγγιση της αλήθειας, η οποία κατ' αυτόν, σε κάθε εποχή παρακμής, σκιάζεται και αναιρείται από το κράτος της αμάθειας και της καταστροφής.

Ο πολεμιστής της αλήθειας και της γνώσης, στην επίπονη πορεία του, δρασκελάει αμέτρητα βήματα πλησιάζοντας προς τη νίκη, και σε αυτό τον βοηθάει η σύμπραξη συγγενικών ψυχών, που αντιλαμβάνονται τη σημασία του πολέμου του κατά της σκοτεινιάς που θα επέφερε η αγνωσία του μονοδιάστατου Είναι, όπως το υπέδειξε αργότερα φιλοσοφικά ο Χ. Μαρκούζε. Και το συνδυαστικό στοιχείο των συγγενικών ψυχών, καθώς και όλων των θετικών και ενεργοποιών μονάδων πάνω στη Γη, ανθρώπων, έμψυχων και άψυχων, είναι η ομορφιά, συνισταμένη όλων των πολλών και διαφορετικών μεταξύ τους δυνάμεων, που συναντώνται και συνεργάζονται εναρμόνια ώστε να καταστεί δυνατή η ύπαρξη της φύσης ως ενιαίο ον.

Στη συνέχεια, μάλλον πλησιάζοντας μια ολοκλήρωση του ποιήματος η οποία τελικά δεν επιτελέστηκε, ο Χέλντερλιν επιστρέφει στην αρχική εικόνα του οδοιπόρου, που φτάνει από το δάσος στον λόφο με την εκκλησία και το χωριό, στο κατοικητήριο των ανθρώπων που οι σεμνές διαστάσεις του, αντιθετικές στον συμφυρμό και στον χαοτισμό της πόλης, μπορούν να υπηρετήσουν καλώς τις ανάγκες του ανθρώπου:

3η γραφή

*Γλυκό είναι, λοιπόν, κάτω από υψηλούς ίσκιους και δέντρα
Και λόφους να κατοικείς, ηλιοφώτιστος, όπου ο δρόμος
Φέρνει λιθόστρωτος στην εκκλησία.*

Και τούτο όμως το λιμάνι της γαλήνης πρέπει ο συνεπής οδοιπόρος, ο σπαθιστής της ελληνικής γνώσης, να το εγκαταλείψει:

3η γραφή [τέλος]

*Για τον οδοιπόρο όμως, που
Από αγάπη της ζωής αρμονικά πάντα
Τα πόδια του τον υπακούνε, ανθίζει
Ωραιότερα ο δρόμος, όπου η ύπαιθρος*

Η αγάπη της ζωής, λοιπόν, γεννάει το πάθος για τη φυσική και πνευματική οδοιπορία, που παραβλέπει τον μόχθο και τον κίνδυνο. Για να ζήσεις με γνώση, αγάπη και ομορφιά, πρέπει ο βίος σου να είναι μια συνεχής πορεία, να χαίρεσαι τη γαλήνη και τις απολαύσεις των λογής ηλιοφώτιστων σταθμών αλλά πάντα να προχωράς. Έτσι λέει εδώ ο ποιητής που οδοιπόρησε τόσο πολύ με τα πόδια και με τη διάνοιά του. Ο κίνδυνος βέβαια παραμονεύει στον δρόμο: Πίσω από αγαθοποιές μορφές κρύβεται συχνά ο ζόφος, και το Τρομερό δεν αποκρύπτεται πάντα πίσω από την ομορφιά, αλλά παρουσιάζεται κάποτε αμεταμφίεστο και αβάσταχτο μπρος στον άνθρωπο.

Κι έτσι, εδώ κόβεται απότομα το ποίημα· στην πεζοπορία, στον δρόμο, σε μια ύπαιθρο χωρίς τελεία, πιθανότατα την ίδια εποχή που κόπηκε και η οδοιπορία του Φρίντριχ Χέλντερλιν μες στο φως της ανθρωπίνης κατανόησης.

Βιβλία που κυκλοφορούν ή θα κυκλοφορήσουν ψηφιακά στην ιστοσελίδα του Σπύρου Καρυδάκη, www.analphabet.gr:

ΠΟΙΗΜΑΤΑ

- *Προσωπογραφίες*, ψηφιακό βιβλίο, alphabet 2018.
- *Ερωτοκυνηγός*, ψηφιακό βιβλίο, alphabet 2018.
- *Αυτό που σπάει*, ψηφιακό βιβλίο, alphabet 2018.

ΔΟΚΙΜΙΑ

- *Καυτό μέλι. Αρχαία ελληνικά ερωτικά ποιήματα από άντρες για άντρες· αρχαίο κείμενο, μετάφραση και ερωτολογικά σχόλια*, αυτοέκδοση, alphabet, Αθήνα 2013.
- *Γνωμολόγιο*, συλλογή σκέψεων, αυτοέκδοση, alphabet, Αθήνα 2014.

ΠΕΖΑ

- *Ο ένας με μαχαίρι*, μυθιστόρημα, Καστανιώτης 1997, alphabet 2018.
- *Η Νύχτα των Ονομάτων*, μυθιστόρημα, Καστανιώτης 2000, alphabet 2018.
- *Να δούμε ποιος θα φαγωθεί*, μυθιστόρημα, Καστανιώτης 2005, alphabet 2018.
- *Thérion*, μυθιστόρημα, Εμπειρία Εκδοτική 2010, alphabet 2018.
- *Η μεγάλη μετανάστευση των δέντρων*, 10 αφηγήματα, ψηφιακό βιβλίο, alphabet 2018.
- *Ελληνική Ιστορία*, μυθιστορία, ψηφιακό βιβλίο, alphabet 2018.

Βιβλία του Σ. Καρυδάκη από τις εκδόσεις Πάπυρος:

- *Γυναικόκαστρο*, αφήγημα, Πάπυρος 2014.
- *Άσε με να σε δέρνω κάπου-κάπου*, νουβέλα, Καστανιώτης 2003, Πάπυρος 2017.

ΣΠΥΡΟΣ ΚΑΡΥΔΑΚΗΣ

a n a l p h a b e t

ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

ΤΟΥ ΛΥΚΟΦΩΤΟΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΛΥΚΑΥΓΟΥΣ

